

SPIRA VERONIKA

HOLD UTCA

ÉS MÁ S ELBESZÉLÉSEK

I. VILLANÓFÉNYBEN

BUDAPEST

2008 – 2010

CHILD OF EUROPE

7

He who invokes history is always secure.
The dead will not rise to witness against him.

You can accuse them of any deeds you like.
Their reply will always be silence.

Their empty faces swim out of deep dark.
You can fill them with any features desire.

Proud of domination over people long vanished,
Change the past into your own, better likeness.

Czeslaw Milosz
(Selected Poems, 1973)
Translated by Jan Darowski

Idézi: M.T.G. Yepes
Child of Europe c. regényében

TARTALOMJEGYZÉK

A bot.....	4
Mogyoró.....	6
Ali.....	11
Erzsébet tér.....	13
Az üzlet.....	15
Szűznemzés	18
Villanófényben.....	20
Oli	22
Laci-Manci néni.....	24
Létra	27
Cirkusz	29
Cselédek.....	31
Hetényi professzor	33
Hinta	35
Barátnők	36
Irigység	37
Csillebérc	39

A bot

Egyszer láttam életemben anyai nagyszüleimet, negyvenhárom nyarán. A Városház tér 7. Rákóczi korabeli emeletes ház szép barokk homlokzattal, egy üzlethelyiséggel a nagy barna fakapu baloldalán. Ez volt akkoriban nagyapám órásüzlete. Órajavítás, óra, ékszer. A kilencvenes évek elején találkoztam egy nálam öt-hat évvel idősebb asszonnyal, aki megmutatta a nyakában a kis aranyláncot. Még első áldozásra kapta, nagyapám boltjában vették neki a szülei. Ő úgy hallotta, hogy nagyapámat nem vagonírozták be, mert még a téglagyárban meghalt. Még arra is emlékezett, hogy a sérvműtete után nem sokkal rángatták ki szegényt az otthonából.

A bolt kirakatától balra egy ablak nyílt az utcára, ez volt nagyapámék hálósobája. Amikor negyvenöt nyarán újra ott jártam, már egy cukorkabolt volt az órásüzlet helyén, és a nagyszoba is a bolthoz tartozott. A cukorkaboltot egy idősebb néni vezette, és ha meglátott, mindig adott egy-egy szem cukrot. Nagynéném a férjével visszatérve Szerencsről (árja párja), már csak a lakás sötét, kapualjra néző szobáját, az ablaktalan konyhát és az alkóvet kapta vissza.

Az elegáns barokk ház földszintes épületben folytatódott a hosszú udvar mentén, melyet merőlegesen a fáskamrák és a disznóólak zártak le. Azok tetején ugrálva pukkant szét a kék lufim, amivel a vendégségbe érkező rokonok ajándékoztak meg két évvel később. „Mert szertelen vagy kisfiam, nálad semmi sem marad meg épségben, nem tudsz vigyázni a dolgaidra.”

A hajópadlós tisztakonyhában állt a sparhert meleget árasztva. Nagyanyám húzogatta föl-le a fazekat, hogy lassabban, egyenletesebben főjön a leves. Közben ki-kilépett a feketekonyhába, hogy megmossa, megtisztítsa a krumplit, feldarabolja a húst a második fogáshoz. A feketekonyha falával párhuzamosan állt egy heverő. Nagyapám azon pihent a kellemes melegben. Idős is volt, beteg is, két műtét is várt rá. A bot mindig ott volt a keze ügyében, hogy könnyebben fel tudjon kelni. A WC kint volt az udvaron, nem messze a kapualjtól.

Én a rongyszőnyegen játszottam, rakosgattam nagy buzgón. Néha a fenekemet az ég felé tolva felálltam, majd visszahuppantam, ahogy a kedvem diktálta. Nem sokat törődtem a körülöttem történő dolgokkal. Kivéve nagyapám botját, amit szívesen elcsentem volna, de sosem engedte, mindig észrevette, ha négykézláb felé iramodtam. Éppen kicsit dülöngélve szemléltem a magasból a földön szétszórt játékokat, amikor felém nyújtotta a botot. „Fogd meg, neked adom!” A bot felső, hajlított végét nyújtotta felém. Megpróbáltam elérni, de nem sikerült. „Na, gyere szépen, fogd meg!” Csak a bot végére figyelve, kinyújtott karral léptem egyet, hogy elkapjam, de a bot ugyanolyan messze volt, mint az imént. Most már dühösen léptem még egyet, és még egyet, de a botot csak nem értem el. A család összefutott nagyapám kiáltására, „Gyertek, jár a gyerek!”, nagyanyám a kezét törölgetve futott ki a fekete konyhából. Felkaptak, csókolgattak, ünnepeltek, dicsértek. Mindenki büszke volt rám, míg én kifordulva a csókokból és ölelésekből, a szememmel egyre a botot kerestem.

Nagynéném még két évtizeddel később sem hitte el, hogy emlékszem nagyapámra, csak akkor lepődött meg, amikor elmondtam, hogy volt a tiszta konyha berendezve. Ahol most a konyhaasztal áll, ott volt egy heverő, amelyen a nagyapám feküdt háziköntösben. Ezt valóban nem láthattad a háború után, hitetlenkedett. A lakást ugyanis átrendezték, a feketekonyha lett a fürdőszoba, az előszobából leválasztottak egy kis WC-t, a tisztakonyhába került át a konyhaasztal, épp a heverő helyére. A régi lakást csak egyszer láthattam, akkor, amikor nagyapám nem adta oda a botját, pedig én minden erőmet megfeszítettem, hogy elérjem.

Mogyoró

Az olajos magvak, azt hiszem, mindenkire hasonlóan hatnak, csak kire erősebben, kire gyengébben. Én az előbbiek közé tartozom. Ezt akkor kellett egy életre megtanulnom, amikor kétéves büszke kis emberke voltam, aki selypítés nélkül, komolykodva beszélt, mindenkivel szóba elegyedett, és mindenről megvolt a maga elgondolása.

Büszke voltam magamra, hiszen mindenki dicsért, milyen szép vagyok és milyen okos a szőke göndör, bár kissé ritkás hajammal, nagy fekete szememmel, a tiszta beszédemmel, és főleg azért, mert már szobatiszta vagyok, még éjszaka is.

Egy többszobás lakás cselédszobájában laktunk, egy vaskályhán főzött anyám, ha volt mit, melegítette a vizet a mosáshoz, mosakodáshoz, ha volt mivel begyűjtani. A lakás többi szobájában sokan laktak, csak úgy kavargott a fejemben a sok néni, meg bácsi, akik nem is voltak a rokonaink, még csak nem is ismertük őket, amíg ide nem kellett költöznünk. Mi a cselédszobában hárman voltunk: anyám, én és Gy. bácsi. Anyámat imádtam, mert minden, ami a világhoz kötött, az ő volt, és haragudtam rá, mert mindig valami mást akart. Mindig azt, ami helyes, és sosem azt, ami érdekes.

Két fotelt toltak össze szembe egymással, az volt ágyam. Még halványan emlékeztem a kis rácsos ágyamra, amit az utolsó költözésnél már nem hozhattunk magunkkal, és ami után még sokáig sirtam: A kis ágyamat akarom! Néha félttem is, hogy álmomban legurulok, olyan szokatlan volt rácsok nélkül. Összetolt foteleim egy nagy ágy lábánál álltak. Abban aludt anyám. Hideg volt, engem is mindig jól felöltöztetett lefekvéskor, hogy át ne fázzam. Őt egy takaró és egy piros plüмó tartotta melegen. Anyám csak az enyém, ezt biztosan tudtam addig, míg a plüмó alatt meg nem jelent Gy., aki még anyámnál is jobban tudta, mi a helyes. De főleg azt, hogy egy gyereknek hogyan kell viselkednie, és ha nem fogad szót, hogyan kell megnevelni.

Kisétkű voltam, az ételt legtöbbször úgy kellett belém imádkozni. Anyám később mesélte, hogy egészen kicsi koromban, még a saját lakásunkban, amikor nem ízlett az étel, a pofazacskómba gyűjtöttem össze, amit ő kis kanállal a számba adott. Semmi könyörgésre le nem nyeltem. Amikor már nem fért bele több, kifújtam az egészet az ablaküvegre. Az akaratosság az egy évvel később készült fényképeken is jól látszik. Akkor már a saját lakásunkban laktunk megint, igaz, nem a régiben, de volt már újra rácsos ágyam. Hogy a képek minél változatosabbak legyenek, percenként más ruhába öltöztettek. Az egyikén épphogy átfénylik egy kis mosoly a könnyes, durcás arcomon, ugyanis egy olyan ruhát erőltettek rám, ami szúr, és persze hallani sem akartam róla, hogy felvegyem.

Az akaratosságom egy ennél is jóval korábbi esetéről még évtizedek múlva is meséltek távoli rokonok. Amikor a Krisztina körúti templomban megkereszteltek, azt gondolván naiv módon, hogy ez majd segít megmenekülnöm, másfél éves voltam csak, de már beszéltem, bár akkor még selypítve. Az egész szertartás alatt csöndben figyeltem, mi történik, de amikor a pap a kezembe akarta adni a gyertyát (vajon miért?), határozottan kijelenttem: „Ast má nem!” Jeleznem kellett, hogy mindennek van határa, ha ezt a többiek maguktól nem érzik.

„Jön a Sala, itt a kaja” – ez is szállóige volt gyerekkoromban. Sala bácsi járt ki-be a lezárt területen, ki tudja milyen ügyeskedéssel. És ha már jött, mindig hozott is valami élelmet. Ezúttal egy kis zsákocska mogyorót. Ültem a földön, talpacskaím összeértek, a ruhám kis öblében mogyoró, és én két kézzel, hol a jobbal, hol a ballal rakosgattam a számba a magokat csöndben, elmélázva, amíg el nem fogyott.

Éjszaka, amikor szóltam anyámnak, már késő volt. Rettenetes patáliát csapott: amikor se víz, se fűtés, se tiszta váltásruha, én még tetézem a bajt. Szörnyen szégyelltem magam. Gy., aki még anyámnál is jobban értett a gyermekneveléshez, mélyen fel volt háborodva, hogy az éjszaka közepén ekkora a ribillió. „Majd megtanulod, fiam, hogyan becsüld meg anyádat, te anyaszomorító”. Majd az előbb annyira kifogásolt időpontban, az éjszaka közepén száraz kukoricára kellett térdepelnem a sarokban, és nem volt szabad hátrafordulnom. Akkor megértettem, hogy anyám többé nem az enyém. Hogy csak magamra számíthatok. És a fal felé fordulva, könnyekkel az arcomon, egyszer sem pillantva hátra, elkezdtem kienni a kukoricát szépen, lassan, egyenként a térdem alól.

Robóka

Nem tudom, hogy én neveztem-e el Robókának, vagy inkább még anyám kicsi korában. Robóka ugyanis anyám nővérének volt a férje, és mivel anyám késői gyerek volt, sógor és sógornő között egy generációnyi volt a korkülönbség. Nagyanyám szült három fiút és egy lányt, Henriket, Lajost, Lacit és Margitot, és azt gondolta negyven fölött, hogy ennyi volt. Henrik, szegény négy-öt évesen meghalt, talán torokgyíkban, a legkisebb, Laci pedig már tizenkét éves volt, hamarosan beállhat apja mellé inasnak. Ki is tanulta az órás mesterséget, sőt később még a látszerészetet is. Nagyanyám a változó kor megérkezéte gyanakodott, hajlamos volt a hízásra is, így nem tulajdonított különösebb jelentőséget két-három plusz kilónak, amikor megmozdult a gyermek. Ő volt az anyám. Már csecsemőnek is a legszebb volt a családban. Nem csoda, öt kilóval született. Nagynénémet egy életre elriasztotta a gyerekszüléstől, amit tizennégy évesen kiállt, hallgatva anyja hosszú vajúdsát az alkóvban.

A kis Erzsikének mindenki csodájára járt, nagy kék szem, szőke haj, csinos alak, magabiztos kiállás. Előttem van óvodáskori fényképe: magyaros ruhában, pártával a fején csípőre tett kézzel bírónét alakít az óvodai ünnepélyen. Büszke volt rá az egész család, a rokonság, nagyszüleim számos testvére, azok gyerekei, akik már szinte mind felnőttek, vagy legalább is nagyfiúk és nagylányok voltak. Csak nagyanyám szégyellte, hogy vén fejjel ment gyereket szülni. Nem is tette ki a lábát az utcára kisbabával a karján vagy babakocsit tolva, az mindig Margit reszortja volt. Nem csoda, ha mindenki azt hitte, az ő gyereke, pedig csak tizennégy éves volt. Anyám neheztelt is nagyanyámra, akit imádott, mert sosem játszott vele. Ezt a példát aztán anyaként ő is követte, amiért meg én haragudtam rá.

Anyám alig volt 2-3 éves, amikor a nővéréhez már kérők jártak. A kérőket a tekintélyesebb pesti rokonok is megszemléltek. Nagyanyám idősebbik bátyja, Sándor bácsi el is beszélgetett az egyikkel. Anyám ott sertepertélt, jött, ment, csivített a fontos családi eseményen, de most nem ő volt a főszereplő. Csak később lett az, amikor a kérő szülei kikérdezték nagy titokban: Na, mit mondott a Sándor bácsi? Anyám minden szóra emlékezett: „Ehezs a nímandhoz akarjátok adni a Mancsit?!” Lett nagy sértődés, ribillió. Anyám e hőstettét még évtizedekig mesélték a családban szélteben hosszában. Ki sejthette akkor, hogy talán anyám e kotnyelességének köszönhette Mancsi az életét, hogy negyvennégyben nem hurcolták el őt is, mint a szüleit, mint Lajos bátyja feleségét és a kislányát és még oly sokakat a városból, a rokonságból.

Mancsi végül Robókát választotta, aki keresztény volt, műszaki ember, magas, kedves, jó vágású, vagyontalan férfi. Az ifjú pár a szülőkhöz költözött, és attól kezdve vége volt a kóser konyhának. Azt főztek, amit Robóka szeretett, disznót is. Csak a tejes lábos maradt szent, abba nem lehetett más ételt készíteni. Erre anyám is kényes volt még évtizedekkel később is. Sosem értettem, miért nem lehet a gombalevest a tejeslábasban megmelegíteni.

A szegény nagyapám vállára nehezedő terhek ezzel a házassággal csak tovább növekedtek. Ő volt ugyanis az egyetlen biztos kereső a családban. Anyám akkor még óvodás volt, így biztosan ő nevezte el a sógorát Robókának, aki cserében őt Princikének szólította. A kis hercegnő, magyarázta nekem, amikor nem értettem, kiről beszél. Anyám akkor hidegült el tőle, amikor Robóka, aki Szombathelyről származott, és német vér is folyt az ereiben, a harmincas években nagy németbarát lett, bár műszaki emberként mindig is csodálta a német technikát, a német gépeket. Legfőképpen azt vetette a szemére, hogy negyvennégyben csak magukkal törődött, Szerencsre helyeztette magát, ahol a feleségét nem ismerte senki, nem tudhattak a származásáról, és semmit nem tett az öregek megmentéséért. Anyám haláláig siratta az édesanyját, és sosem bocsátott meg sem Mancinak, sem Robókának, amiért a sorsukra hagyták a szülőket.

Anyám negyvenötben, a gettóból kiszabadulva levitt néhány hónapra Robókáékhoz. Anyám és Gy. ezalatt beindították az üzemet, és lakást kerestek. Anyám nem akart visszaköltözni korábbi, apámmal közös lakásunkba, amit amúgy is kifosztva, lerombolva talált. Gy. pedig elhagyta a feleségét és a két gyermekét, hogy anyámmal éljen, így neki sem volt hol laknia. Találtak végül egy három szoba cselédszobás, félig romosat a Szabadság tér közelében. Egy idős asszony lakott benne, aki befogadott minket társbérlónek a teljes felújításért cserében. Amikor visszatértem Pestre, ha esett az eső, a középső szobába lavórokat kellett bevinni, mert a tető még mindig beázott.

Robókát nagyon szerettem. Kedves és türelmes volt, értett a gyerekek nyelvén. Megengedte, hogy felmásszam a térdére, és különböző frizurákat csináljak neki, fésülgessem, befonjam a haját. Mondókákra tanított, mesélt, elvitt sétálni. Nagyon büszke voltam, hogy kézen fogva mehetek az utcán egy ilyen magas, elegáns bácsival. Közben beszélgetett velem, megmutatta a Pecét, a Szinvát, a munkahelyét, a villanytelepet. Útközben komoly bácsikkal találkoztunk, akikkel csak röviden beszélgetett, nehogy elunjam magam, vagy nagyon elfáradjak az ácsorgásban. Meg-megrángattam a kezét, emlékeztetve arra, hogy menjünk már. Azt akartam, hogy csak rám figyeljen, és ő ezt megértette, nem haragudott.

Nagynéném azt szerette volna, ha szépen felöltözve nyugodtan üldögnék egész nap, mint egy porcelánbaba a kirakatban. De Robóka mindig a pártomat fogta: tegyél a teknőbe egy kis meleg vizet, hadd pancsoljon az udvaron, mindjárt jó kislány lesz, nem fog unatkozni. És igaza is volt. Lavórban vagy teknőben, később a Balatonban, a Dunában vagy a tengerben – ha pancsolhattam, mindig boldogan elvoltam, és elvagyok ma is.

Piacra a nagynénémrel jártam. Vigyétek a kis sámlit, mert nagyon elfárad a gyerek. Nagynénémnél nagy kosár, az én karomon kis kosár. Ültem a sámlin, és vártuk a villamost. Sokáig kellett várni, mert csak egy sín pár volt, azon jártak a kocsik mindkét irányba. A kitérőknél várták be egymást. A Búza tér tele volt árusokkal, lovakkal, szekerekkel. Az én kosaramba pattogatott kukorica, susinka vagy makuka került. Később meglepett, hogy Pesten senki sem tudja, mik ezek. Anyám segített megmagyarázni: szárított alma, szoty. Nagynéném alkudott csirkére, tejföldre, zöldségre, amíg ki nem választotta a főzéshez szükséges dolgokat. Ha sokáig alkudozott, leültem a kis sámlimra és majszolgotva várahoztam, nézelődtem. A sámlival tényleg sokkal kellemesebb volt.

Szegény Robóka, sosem volt teljesen egészséges, cukros volt, naponta szurkálta magát, de csak nevetett, amikor elborzadtam a hatalmas tű láttán. Ne félj, ez nem fáj, hidd el. Három évvel a háború után szájrakot kapott, és a János kórházban halt meg. Nem engedték, hogy meglátogassam, mert a kórház nem gyereknek való. El sem búcsúzhattam tőle, mert a temetés sem gyermeknek való.

Ali

Anyám a négy elemi után szeretett volna a jobb módú barátnőihez hasonlóan gimnáziumba menni, de a szülei nem engedték. Elvégzed a négy polgárit, aztán majd férjhez mész, minek neked a gimnázium. Idősek vagyunk már, a bolt sem megy úgy, mint a háború előtt, nem tudunk olyan sokáig eltartani.

Anyám a legrosszabbkor született, az első világháború végén. Mire jött volna a konszolidáció, elsöpörte a világválság. Alig cseperedett fiatal nővé, jöttek a zsidótörvények, az újabb háború, a deportálások, a munkaszolgálat. Még alig múlt öthónapos a gyermeke, mikor meg kellett tudnia, hogy özvegy. Mire egy másik férfival új egzisztenciát teremtett, a magán-vállalkozások ideje járt le.

Anyám megalázottnak érezte magát, hogy nem mehetett gimnáziumba. Jobb tanuló volt a barátnőinél, jól számolt, szépen írt, olvasott, ügyesen fogalmazott, nem ijedt meg, ha felelni kellett, sőt szerepelni, verset mondani is tudott. Szeretett tanulni, míg a nagyobb testvérei mind utáltak. Őket még biztatták a szülei, de ők már alig várták, hogy ne kelljen többé iskolába menni. A fiúk óráskok lettek, Mancsi varrni tanult, anyám meg gimnazista szeretett volna lenni. Szegénynek lenni és polgáriba menni azt jelentette, hogy a barátnői bátyjai, a jobb családból való zsidó fiúk sosem fogják őt elvenni. A jómódú pesti rokonok sem tettek érte semmit. Meg-meghívták vendégségbe, de csak azért, hogy proccoljanak, felvágjanak a szép pesti lakással, üzlettel. Mélyen megbántották a hiúságát. A lesajnált szegény rokon szerepét nem akarta magára venni. Eleget hallotta, hogy milyen szép lány vagy, majd jól férjhez mész. De a gazdasági válság kellős közepén ki vesz el egy vagyontalan lányt?

A négy polgári után, tizennégy évesen dolgozni kellett mennie. Mivel gyorsan, hibátlanul számolt, talpraesett és szép volt, a családját is mindenki ismerte, jóra való iparosok voltak mind, könnyen kapott állást a Kossuth utcai kereskedők boltjaiban. Sokan próbáltak udvarolni neki, megkönyékezni, de ő nem adta magát olcsón. A szerelem sem tántoríthatta el. A Kossuth utca legnagyobb, leggazdagabb kereskedőjének kisebbik fia majd megveszett érte. Csofi neki is tetszett, de ez nem számított. Sose vennél feleségül, a szüleid nem engednék, hogy szegény lányt vegyél el hozomány nélkül, úgyhogy ne járj utánam, sosem leszek a szeretőd. Csofi csak járt anyám után, de tudta, hogy igaza van. Soha nem vehetné el. De még ahhoz is túl fiatal, hogy jómódban kitarson egy nőt.

A csillárok, lámpák, elektromos cikkek elegáns üzletének tulajdonosa, egy középkorú, köpcös férfi állandóan a nyakába lihegett. A gálám kifordult tőle. Ígért mindent, szép lakást, ruhákat, utazást, de nem tudott annyit ígérni, hogy ne rázzon ki tőle a hideg.

Már húsz éves volt, nem a legfiatalabb a férjhez menéshez, de kitarzott. Szegényhez nem megy, kitarzott nem lesz. Hiába a tehetség, hiába a szépség, itt ragad ebben a porfészekben, kerülgetheti a lesajnáló pillantásokat egész életében.

Egy napon belépett a boltba egy közép magas, karcsú, elegáns harmincas férfi, homloka széles, arca keskeny, sötétbarna, sima haja hátrafésülve, fekete szeme mintha egy csipetnyit mandulavágású lenne. A Meteor Csillárgyár pesti ügynöke volt, jött, hogy bemutassa a legújabb modelleket, felvegye a rendelést. Kisvárosban gyorsan száll a hír. Hamarosan kiderült, hogy anyám sógornője, Laci bátyjának a felesége még lánykorából, Debrecenből ismeri. Jóra való, szorgalmas, tartózkodó, kedves fiú volt mindig. Özvegy anyja egyedül nevelte, varrásból tartotta el, kitaníttatta. Most az anyjával él, az Erzsébet körúton van egy hámszobás lakása, jól keres, a cég megbecsüli, megvan a havi kétezer is.

Ali elfogadható volt, meg lehetett szeretni. Talán nem az álmok hercege, de majdnem. És Pestre lehet költözni. Telik szép lakásra, ruhákra, nyaralásra, lehet társaságba járni, evezni a Dunán, szép életet élni vele.

Csak az anyja ne volna egy boszorka. Csak legalább külön lagnának. Csak legalább Ali ne utazna folyton. Igaz, hogy az ország legtávolabbi pontjáról is igyekezett estére hazaérni, míg korábban szállodákban éjszakázott, a gyár elszámolta a költségeit.

Az öregasszony mellett nem volt otthona, inkább elment dolgozni. Tehetetlen volt ezzel az állandó piszkálódással szemben. Őt eddig mindenki szerette, meleg családi élethez volt szokva, szeretetteljes légkörhöz. Nem azért ment férjhez, hogy imádott édesanyját erre a boszorkára cserélje.

Ali bemutatta ifjú feleségét a cégnél. Mivel volt gyakorlata a kereskedelemben, volt áruismerete, szép is volt, intelligens is, a cég legelegánsabb, Váci utcai boltjában kapott állást. De nem sokáig dolgozhatott. A második zsidótörvény után a cégnek be kell tartania a kvótát, és az ő elbocsátásával nem került veszélybe egy család egzisztenciája. Gyermekeket nem akart. Őrült, aki erre a világra zsidó gyereket szül. Őt évig ki is tartott emellett. Közben Ali állása is megszűnt, bár szabadúszó ügynökként, ha éppen nem munkaszolgálatban volt, dolgozhatott.

Közben azért még tréfálkozni is volt kedve. Anyám akkor még nem tudott főzni. Amikor nagyanyám tanítgatta volna, azzal háritotta el, hogy nekem úgyis szakácsnőm lesz. Most lement az édesanyjához, minden receptet felírt, kezdve a rántással. Otthon, mielőtt neki kezdett volna a főzésnek, felütötte a fűzetét. Ali azzal csúfolta, hogy jön egy huzat és a tökfőzelékből szilvás gombóc lesz.

Anyám később nagyon jól süttött-főzött. Karácsonykor elővesszük Á.-val a nagymama beigli-receptjét. Vajon sikerül-e úgy, hogy ki ne repedjen. Persze hol van már a mai sütőkben a felső láng, meg alsó láng. Anyu, süssünk egy diótortát, amelyet a nagyfi szokott a születésnapunkra. A kiskiflit (vaniliás kifli) is sokat emlegetjük, de még csak egyszer mertünk neki kezdeni. És amit már csak én emlegetek, mert rajtam kívül már senki nem kóstolhatta, a kedvencem, a képviselő fánk. A tepsi fele vaniliás, másik fele csokis töltettel. Könnyű a tésztája, majd elszáll, és akkorák, mint egy jókora alma.

Ukrajnából hazaérve negyvenegy évesen Ali minden áron gyereket akart. Ijesztően sovány volt, vagy tizenöt kilót fogyott, de azzal szédítette anyámat, hogy aki egyszer már volt Oroszországban, azt nem viszik ki újra. Elmúlt harmincnyolc éves. Amikor újra behívták, anyám a hetedik hónapban volt. Csak egyszer kapott eltávozást, amikor kéthetes voltam. Akkor már tudta, hogy Oroszországba mennek. Anyámtól azzal búcsúzott, hogy ne várja vissza. Tavaly télre jöttünk meg, most a télre megyünk ki. Az orosz télből nincs visszatérés.

Vigyázz a kislányomra, anyámat ne hagyd magára.

Még négy hónapig élt, nem érte meg a negyvenedik születésnapját. De nem akart utód nélkül meghalni.

Erzsébet tér

Anyám, ha sétálni vitt, betett a hófehér mély babakocsiba, és az Erzsébet körúton, a Király utcán elsétált velem a Teréz templomig, majd az Andrássy útra fordulva az Erzsébet térig. A fényképeken látszik, hogy milyen csinosan van felöltözve, elegáns kabát, kalap, cipő, szép frizura, gondos kozmetika. Bármelyik korabeli filmszínnyel versenyre kelhetett volna. Leginkább talán a fiatal Simor Erzsire emlékeztetett. Az Andrássy út, amióta a tizenkilencedik század végén megnyitották, mindig elegáns korzónak számított. Nem volt rövid séta, de megérte. Sok szép üzlet, kávéház, cukrászda sorakozott rajta, és ott volt a Párizsi Nagyáruház, meg az Opera is. A járda mindkét oldalon széles, fák szegélyezik. Kényelmesen el lehet férti rajta a babakocsival. Nem úgy a Király utcán, ahol az út rövidebb lett volna, de a járda túl keskeny, és mindig sok ember nyüzsög rajta. Pedig Handverkerékhez közelebb lenne a Király utca torkolata, hiszen ők a vörös téglás Madách-házak egyikében laknak. De ha szépen süt a nap, az a pár méter már igazán nem számít.

Handverkerék tulajdonképpen Miska bácsit és családját jelentette. Miska bácsi anyám apai nagybátyja volt, jómódú órás, ékszerész. Ladányira magyarosította a nevét, és két gyermeke volt: Laci és Mancsi. Hogy mi értelme volt annak, hogy az unokatestvéreknek azonos legyen a nevük, azt ma már senki sem tudja megokolni, de lehet, hogy annak idején sem volt rá ésszerű magyarázat. Szóval két Ladányi László volt, egyik anyám testvére, a másik az unokatestvére, Miska bácsi fia. Ladányi Mancsi meg majdnem három: Miska bácsi lánya (anyám unokatestvére), anyám sógornője (Ladányiné Mancsi), a harmadik meg, anyám nővére, Mancsi. Ő azonban kilógott a sorból, mert még a névmagyarosítás előtt férjhez ment, így a lánykori neve Lővinger Margit maradt.

Handverkeréknek meg azért neveztük őket, mert Miska bácsi lánya, Mancsi hozzá ment egy – na, milyen foglalkozású emberhez? – órás, ékszerészhez. Az ő neve volt Handverker. Egyszerűbb volt azt mondani, hogy átmegyünk Handverkerékhez, mint azt magyarázgatni, hogy melyik Ladányiékhöz, melyik Mancsiékhöz vagy Laciékhöz igyekszünk. Handverker az ötvenes években az Óra-Ékszer Petőfi Sándor utcai üzletében dolgozott. Két lányuk volt. Az idősebbik Ági, két-három évvel volt idősebb nálam, a húga meg ugyanannyival fiatalabb. Ő már a háború után született.

Az Erzsébet tér a szép nagy zöld területével, fákkal, virágokkal, padokkal, szökőkúttal éppen alkalmas volt arra, hogy a két fiatalasszony, a két unokatestvér ott találkozzon. A tér nagy része apró bazaltkövekkel van kirakva, így nem verődött fel a por. Lehetett sétálni, beszélgetni, babakocsit tologatni. A fényképeken látható, hogy jól éreztem magam, tetszik a tér, a társaság. Negyvenhárom nyara lehet a képen, ahol egy jól rögzített szíjjal csatázom, amely attól óv, hogy kizuhanjak a babakocsiból. Próbálok felállni, ugrálni, és nagyokat nevetek, mert mindig visszahuppanok. Kipróbálok a térdelést is, hátha akkor sikeresebben ki tudok mászni. Nem vagyok mérges, inkább incselkedésnek fogom fel a próbálkozásaim eredménytelenségét, és fáradhatatlanul újra kezdem. Ági jól nevelten, kicsit zavartan nézi a zabolátlanságomat. Az arcára van írva, hogy kis butácskának néz, aki észre vehetné, hogy fölöslegesen erőlködik.

A két kismama jól megvan egymás társaságában, ha nem is rajonganak egymásért. Talán azért nem, mert Mancsi a gazdagabb, anyám a szebb, és az előbbi a sértődöttebb. Valószínűleg anyám lány korában másképp volt. Akkor ő lehetett a sértődöttebb, a vidéki szegény rokon, akinek nincs perspektívája.

Miska bácsi jó kedélyű, kicsit köpcös ember, ravaszka mosollyal. Felesége, Erzsi néni elég szótlan és fád. Bizonyára az ő hozománya alapozta meg a család jólétét, ezért nem is strapálja magát, hogy kedves legyen. Gyakran slafrokban van, amikor meglátogatjuk. A fia, László viszont nagyon szép férfi, de nem látszik túl sikeresnek. Elvált a feleségétől, van egy nagyon szép, beteg nagylánya, aki többet van szanatóriumban, mint otthon. Az anyjával él. Nagyon ügyes keze van, ő is órás, de nem dolgozik. Később, amikor kivándorol a család Ausztráliába, ő itthon marad. Laci új felesége jólelkű, de csúnyácska és butácska. Később ő írja a leveleket Ausztráliából. Anyám elájul a helyesírásától.

Ágitól én öröklöm a kinőtt holmijait. A képeken látom, hogy a nyuszi füles sapkáját két év múlva már én viselem. Szaladgálok nagy büszkén az Erzsébet téren, megállok egy-egy pillanatra, hogy le tudjanak fényképezni, de már futok is tovább. Ági most is jóindulatú lenézéssel pillant utánam. Ez a butácska már megint hova fut.

Ági később a balettintézetbe járt, ott is végzett. Nagyon tehetséges és szorgalmas volt. Láttam őt még növendék korában a Diótörőben. Később elkeserítette, hogy nem nőtt meg elég magasra, hogy szólótáncosnő legyen az Operaházban, pedig nagyon ígéretes tehetségnek tartották. Lement Szegedre, majd a pécsi balett tagja lett, de úgy érezte, hogy álmai nem fognak valóra válni, hiába gyakorolt egész gyerek- és kamaszkorában, hiába volt az évfolyam egyik legtehetségesebb balerinája, világhírű táncosnő sosem lesz. Így aztán, amikor a család hivatalos engedéllyel és útlevéllal kivándorolt Ausztráliába, Ági már letett a táncosnői karrierről. Férjhez ment, családjára és talpraesett üzletasszony lett belőle.

Amikor tíz-tizenöt év múlva hazalátogatott a férjével, akinek valami üzleti tárgyalása volt a Pierre Cardin képviselőjében, megittunk egy kávét az egyik Duna parti szálloda halljában. Nagyon kedves volt. Audry Hepburn-ös alakjával és visszafogott, játékos mosolyával úgy fordult felém, mint a régi képeken. Mintha azt kérdezné: vajon mi lett ebből az örökké oktanul ficáncoló kislányból.

Az üzlet

Gy. nagy üvegporthalos üzlete az Erzsébet körúton a Royallal szemben állt. Azóta is, ha új boltot nyitnak a helyén, a kirakat fölött, a lecsupaszított falon jól olvasható a neve, a hetven éve leszedett betűk nyoma.

A harmincas évek közepére Gy. megcsinálta magát. Jól menő boltja volt, amelynek hátterét a saját gyártású áru biztosította. Ismerte Európa valamennyi nagyobb bőrpiacát. Maga választotta ki, vette meg a szükséges fajtát és mennyiséget. Maga járt Párizsba lefényképezni a kirakatokat, a legújabb modelleket. Kitűnő szabásza, mintakészítője volt, aki negyvenöt után is nála dolgozott, amikor anyámmal újraindította az üzemet.

Gy. eredetileg drogistának tanult, de a 20-as évek közepén szülei rábeszéltek, hogy vegye el másod-unokatestvérét, akivel komoly hozományt kapott. Kitanulta a bőrdíszművességet (ez volt a lány családjának mestersége), és saját üzletet nyitott. Apja szegény kocsmáros volt a Krisztinavárosban, három fiúgyermeket nevelt. A legidősebbet gimnáziumba adta, érettségi után egyetemre járatta, a numerus clausus miatt nem Pestre, hanem a prágai német egyetemre. Amikor végzett, a szülei neki is találtak egy jómódú csúnya lányt, akivel annyi hozományt kapott, hogy nyithatott egy orvosi rendelőt.

Gy.-t idegesítette a felesége. Primitívnek találta. Pedig nemcsak hozománya volt, hanem két gyönyörű gyereket is szült neki, egy lányt és egy fiút. Gy.-nek mindig volt barátnője. A leghosszabban a bolt egyik eladónője, akinek fenntartott egy szép kis lakást is. Többet volt ott, mint otthon. A felesége nyilván nehezen tűrte férje hűtlenségét, és azt, hogy a barátnőjét az ő hozományából nyitott boltból és boltban tartja ki. Így nehéz gyöngéd feleségnek lenni. Hogy bosszúálló természete és rémes nyelve volt, az viszont kétségtelen. Hogy anyámat lekurvázta, az a legkevesebb. Bár nem azért, mert vadházasságban élt egy férfival. Ha Gy. szorgalmazta az esküvőt, anyám mindig azt válaszolta, minek, úgysem futsz el. Ki tudja, miért, nem siette el a házasságot. Talán azt gondolta, Ali még előkerülhet, talán orosz fogságba esett. (Csak annyi értesítést kapott, hogy 1943 januárban eltűnt) Nem akarta halottá nyilváníttatni. És nem akart bigámista sem lenni.

Szóval nem a vadházasság sértette az erkölceit, hanem ahogy ilyenkor lenni szokott, biztos volt benne, hogy anyám a csábító, aki fondorlattal, érdekből hálózta be a férjét. Anyám nem volt szerelmes Gy.-be, de hagyta, hogy imádjá. Jó felesége volt, kezdetben éjt nappallá téve dolgozott vele az üzemben. Később haláláig főzött, mosott, vasalt rá, tisztán tartotta körülötte a házat, megbecsülte, lojális volt hozzá. Hogy kezdetben számító volt-e? Inkább józan, mint lány korában. A véleménye arról, hogy mi a házasság értelme és ki alkalmas férjnek, nem változott.

Gy. volt feleségének bosszúálló természete kézzelfoghatóan öltött testet abban, hogy többször is feljelentette őket. Hol azért, hogy valutát rejtegetnek, hol adócsalásért. Emlékszem egy házkutatásra. Igazi ÁVÓ-s akció volt, durva és kíméletlen. Mindent felforgattak, a szekrényekből mindent kidobáltak, letépték a képek hátoldalát, feldúlták az egész lakást. Rémulten bújtam anyámhoz. Szerencsére nem találtak semmit. Gy. csak attól tartott, hogy ha találni akarnak, fognak is. De nem akartak. Már maga ez is civil feljelentőről árulkodott. Ha volt is Gy.-nek rejtegetni valója, azt biztosan nem otthon tartotta. A német megszállás alatt a feldolgozatlanul maradt bőrt szerzetesek őrizték meg neki a Gellérthegyen. Ebből tudott aztán negyvenötben elindulni. Az adócsalás azonban bebizonyosodott. Amikor az üzemben kutattak, megtalálták a titkos könyvelést (ez volt az igazi „kettőskönyvelés”). Szerencsájukre most sem az ÁVÓ szemelte ki őket célpontul, mert akkor aligha kerülhették volna el a teljes

vagyonekobbzást és a börtönt. A gazdasági nyomozó nem akart hinni a szemének: ezen a zsebkezdőnyi helyen ekkora forgalmat bonyolított le? Gratulálok. Jó ügyvédje volt, megúszta hatvanezer forint büntetéssel, ami nagy pénz volt, ugyanis egy forintért tíz tojás lehetett kapni.

A gyermeknevelésről Gy.-nek már a kezdet kezdetén különös elképzelései voltak. A fia, aki később gyakran feljárt hozzánk ebédelni, mesélt néhány rémtörténetet a fejére öntött paradicsomlevesről és a meggyőzés más hatásos eszközeiről. Mindennek ellenére szerették egymást. Apját remek üzletembernek tartotta, kíváncsi volt a véleményére, bár nem követte. Más volt a természete. Távol állt tőle a gründerek megszállottsága, munkamániája. Szerette a kellemes életet. Az ő fegyvere a jó megjelenés és a megnyerő modor volt. De mindig józanul volt bohém, a szenvedélyek sosem uralkodtak el rajta. Ötvenhatban Amerikába ment, nemsokára kivitte az anyját is, de a hatvanas évek végétől, ha hazalátogatott, mindig szívesen időzött az apjánál.

Gy. lánya nagyon megsértődött mind az apjára, mind az anyjára, mindkettőjükkel szakított, beköltözött egy népi kollégiumba, és nagy kommunista lett. Anyja minden tiltása ellenére hozzámment első unokatestvérehez, L.Gy.-hez. L.Gy. Mauthausenből jött haza teljesen legyengülve, szülei elpusztultak. 16 éves volt, csoda, hogy megmaradt. Gy. volt felesége oda vette őt harmadiknak két gyereke mellé. Amikor a fiatalok egymásba szerettek, L.Gy.-t elküldte a Szovjetunióba tanulni, hogy elválassa őket egymástól. Ne felejtjük el, első unokatestvérek voltak. A lánya azonban konok természet volt. Megvárta, míg végez és hozzá ment feleségül. Később megenyhült mindkét szülője iránt. Ötvenhatban kisfiúk születtek, és a kis csecsemővel nekiindultak a határnak. Akkor ősszel az én szobámban laktak néhány hétig. Először Olaszországba mentek, ahol édesanyjuk másik nővére élt, aki gyermekorvos volt. Ő azonnal megállapította, hogy a kis csecsemő azért olyan lila, mert szívrendellenességgel született. Azonnal meg kell operálni, ugyanis a jobb és a balkamra között nyitva van a szívfal. A közeli rokonok házassága rajta csattant.

Később ők is Amerikába mentek. Anyjuk megbékélt, hiszen L.Gy.-t is nagyon szerette, örült az unokájának, és szoros családi kötelékben éltek New Yorkban.

A három fiú közül csak Gy. öccse kötött szerelmi házasságot. Csúnya és szegény lányt vett el, aki nagyon talpraesett, józan és dolgos volt. Szült egy fiút, akit aztán egyedül kellett felnevelnie, mert férje munkaszolgálatosként elpusztult. Gy. nagyon szerette az öccsét. Igaz, mindig rá volt bízva, mindenhova vinnie kellett magával, ami nem mindig lelkesítette. Különc vagy a nyakamon. Együtt csavarogtak, bandáztak, fociztak az első világháború előtti Krisztinavárosban, a Vérmezőn, a Várban, és még látták az utolsó magyar király megkoronázását. Gy. kevés embert említett szeretettel. Az öccsét azonban mindig. Meleg szívű, naiv fiú volt, élehetetlen, akit neki kellett megvédenie mindentől és mindenkitől. A maga nyers modorával azért sokszor morgott rá, gúnyolta. Mindenkitől hagyod magad bepalizni, te szerencsétlen. Nélkülem elpusztulnál. Így is történt. A munkaszolgálat megpróbáltatásaitól nem tudta megóvni. A fia végül szintén Amerikába ment. Olyan feleséget választott, mint egykor az apja. Négy gyerekük közül az egyik éppen olyan gründer-természetű, mint Gy. volt.

Az Erzsébet körüti üzlet egy háznaira volt Ali lakásától. Ifjú feleségének vett is ott egy szép gyíkbőr táskát még a házasságuk kezdetén. Gy. azonnal felfigyelt a szőke, kékszemű, feltűnően szép fiatalasszonyra, és valahányszor kilépett a kapun, ő már az üzlet előtt állt, és nagy reverenciával köszöntötte. Ez így ment éveken át, míg a zsidótörvények, a munkaszolgálat, a háború, a német megszállás, a deportálások, a nyilas uralom, a gettó infernóvá nem változtatta valamennyiük életét. Ali negyvenhárom januári eltűnése után, de főként a német megszállást, a nyilas hatalomátvételt követően Gy. egyre gyakrabban tűnt fel anyám közelében. Segített svéd menlevelet szerezni, védett házba költözni. Kisétált vele a sorból, amikor már hajtották a Dunához vagy valamelyik deportáló vagon felé. Belékarolt és befordult vele (anyám másik karján velem) a következő utcasarkon, mintha egyszerű

járókelők volnának. Vagány volt, utcagyerek. Mert és tudott kockáztatni. Nem bénította meg a félelem, mint anyámat. Fiam, nem kell majrézni.

Negyvennégy decemberének első napjaiban megjelent a gettóban, és rávette anyámat, hogy költözzön össze vele. Szereztem egy kis cselédszobát, ahol csak hárman leszünk. Anyám fogta a maradék holminkat és sorsára hagyta az anyósát.

Amikor januárban a gettó felszabadult, nagyanyám már halott volt. Anyu, szerinted hogy halt meg? Nyilván éhen halt, nem volt, aki ételt szerezzen neki.

A farakások módjára felhalmozott fagyott tetemek között anyám nem találta meg a holttestét. Ott fekszik a Dohány utcai zsinagóga tömegsírjában a gettó többi hétezer azonosítatlan áldozatával együtt.

Szűznemzés

A bukott nő, a tiszta nő szembeállítását évszázadokon át sok szenvedést okozott, és még a szüleink nemzedékét is megnyomorította. A miénket már nem. Amikor I.-vel összeházasodtunk, már több, mint egy éve együtt voltunk. Nekem előtte már számos kapcsolatom volt. A tiszta nő eszményén csak kacagni tudtam volna, ha valaki felemlíti mint irántam támasztott követelményt. A mamája az esküvőnk kitűzése után mégis arra kérte I.-t, hogy bírjuk ki azt a hetet, ami a házasságunkig még hátra van, és addig ne aludjon nálunk. Én rém mulatságosnak tartottam ezt az óhajt, de I. fiú tiszteletből arra kért, hogy legyünk tekintettel az édesanyjára. Mire volt ez jó? Ki tudja. Nem kérdeztem meg A. nénitől soha. Szexről egy tekintélyes puritán kálvinista családban képtelenség beszélni. Előbb vallhatod be, hogy gyilkos vagy, mint azt, hogy együtt aludtál valakivel. De végül is ez a kérdés sem változtatott a lényegen, azon, hogy egész életmódunkkal fütyültünk ezekre a tabukra, és biztos, hogy sok szenvedéstől menekültünk meg azzal, hogy már senki sem tudta ránk kényszeríteni őket.

Elgondolkodom apámon, akinek számos szeretője volt, mielőtt anyámat eljegyezte. Milyen természetes volt neki, hogy szűzlányt vegyen feleségül. És ezzel nem állt egyedül, hiszen anyám is húsz éves koráig minden közeledést elutasított, hogy teljesíthesse ezt a követelményt. Értéke csökkent volna, ha nem eszerint él, pedig a szépsége miatt sok kísértésnek volt kitéve, sőt maga is vonzódott udvarlói közül legalább kettőhöz, Csofihoz és Mukihoz. De minden csábításnak és vonzalomnak ellenállt. Céltudatosnak és józannak kellett maradnia.

Az eljegyzés után az ifjú párt a család néha magára hagyta a vendégszobában. Akkor már hallgatólagosan engedélyezett volt némi közeledés a jegyesek között. Úgy gondolták, jobb, ha ez házon belül történik ellenőrzött körülmények között, nehogy rossz hírért keltsék a menyasszonynak. Ali, akinek már tizenöt-húsz éves szexuális tapasztalatai lehettek akkortájt, mégis analfabétának bizonyult. Így történhetett meg, hogy anyám teljesen szűzen teherbe esett. És hol kereste a hibát? Gyanakodott, hogy talán becsapták, hogy használt, romlott árut sóznak a nyakába. Mástól esett teherbe, és vele akarja elvetetni magát. Meg lehet egy ilyen feltételezést bocsátani?

Felmentek Pestre egy nőgyógyászhoz, aki világossá tette Ali előtt, hogy anyám teljes mértékben érintetlen. Elmagyarázta a lassan középkorú, magát nyilván tapasztaltnak képzelő férfinak, hogy szűzen is teherbe lehet esni bizonyos körülmények között.

Anyám iszonyú kínokat állt ki, amíg kitágították, hogy el lehessen végezni az abortuszt. Íme a következő ostobaság. Szűzen ment férjhez az abortusz ellenére is, ahelyett, hogy nyugodtan élték volna világukat, ha már így esett. Mire volt jó orvosi beavatkozással veszítenie el a szüzességét, és mesterségesen tágíttatnia magát eleven kínok között. Az ésszerűségnek itt semmi szerep nem jutott. Rémség volt az egész. Ehhez már más sem hiányzott, mint apám debrecenies prüdériája. A szexről nem lehetett vele beszélni. Sosem akarta tudni, hogy anyámnak jó-e vele, hogy ő mit szeretne. Ha ilyesmit szóba hozott, Ali mindig elhárította, hogy ez nem beszédtema. Csinálni lehet, de beszélni róla nem, méltatlankodott anyám, de hiába. Nem csoda, hogy az anyósa ellenséges magatartását, erőszakosságát ráadásaként már meglehetősen türelmetlenül viselte. És az sem meglepő, hogy a zsidótörvényeken túl más motivációja is volt, hogy terhességről öt évig hallani sem akart.

Gy. más volt. Ő tudta, hogy nehéz jó szeretőnek lenni, ha valaki nem törődik a partnere igényeivel. Ő pedig egyelőre más szerepre nem pályázhatott. Már csak azért sem, mert nős volt két gyerekkel.

Negyvennégyben, egy-másfél évvel Ali eltűnése után Muki is megkereste anyámat. Elmondta, hogy elvált. A felesége elhagyta, mert bárhogy próbálkoztak, mindig fájdalmas volt az asszonynak a szex vele. Ezt egy darabig türelemmel elviselte, de egyszer csak megelégtelt. Lehet, hogy időközben Muki háta mögött mással megtapasztalta, hogy ez nem feltétlenül a természet rendje, hiszen nagyon szép nő volt, mindig sokan udvaroltak neki. Anyám most is elutasította, mondván, özvegy vagyok ugyan, de a szeretőmet csaljam meg veled? Muki akkor már nyolc-kilenc éve szerelmes volt anyámba, de sosem járt sikerrel. Eleinte azért, mert csapodár, nőfaló, szoknyavadász hírében állt, megbízhatatlan volt, nem férjnek való. Később azért, mert még mindehhez nős is volt. Most mégis igent mondott. Muki olyan izgatott lett, hogy még a liftben spontán magömlés áldozatául esett. Amikor felértek, még hosszú ideig nem volt képes régi vágyát beteljesíteni. Míg ő a férfiúi büszkeségén esett csorba miatt kesergett, anyám azzal nyugtatgatta, hogy amilyen időket élünk, ez legyen a legnagyobb bajunk.

És valóban, Muki nem élte túl a háborút. Ki tudja, hol pusztult, hadszíntéren-e vagy valamelyik táborban.

Anyám őrzött róla egy fényképet, ma is megvan nekem. Azt mondta, hogy az összes férfi közül őrá vágyott a legjobban. De ne áruld el senkinek. Nem akarom Gy.-t megbántani.

Villanófényben

A háború után még éltek néhányan az öregek közül, akik az 1860-as években születtek. Még láthattam és megőrizhettem emlékezetemben Lipót bácsit, a Lichtmann lányok édesapját, nagyapám sógorát. Élénken él az emlékezetemben Miska bácsi, nagyapám testvére, ami nem is olyan nagydolog, hiszen már nagylány voltam, amikor kivándoroltak Ausztráliába.

Nagyanyám testvéreit is mind módomban volt megismerni. Szegény nagyanyám, csak ő pusztult el közülük. A legdolgosabb, a mindenki cselédje, a zokszó nélkül mindent elviselő sokgyerekes asszony (egy asszonynak nagy kötevénye kell, hogy legyen, kislányom) a beteg férjével, a kevés jövedelemmel, a gyerekei mellett az üzletben tanuló, koszt, kvártélyon náluk lakó inasokkal, akikről mind neki kellett gondoskodnia. De ő az egyetlen az öt testvér közül, akinek még ma is élnek egyenes ágú leszármazottai.

Nagyanyám négy testvére közül kettőnek, Sándor bácsinak és Lenke néniéknél nem lett gyermeke, Simi bácsi két lánya közül (Éva, Györgyi) egyik sem ajándékozta meg őt unokákkal. Hermin néni lánya (Anca) szült egy fiút, de neki sem lettek utódai. Így Herskovics Henrik és Waldman Regina leszármazottai csak ti vagytok, kedves családom, kedves gyermekeim és unokáim.

Íme nektek adom ezt az emlékezetemet is szegény nagyanyám közvetlen rokonairól.

Lenke néniéknél, a Dolgos utcában, a tizenkettedik kerületben, echte keresztény középosztálybeli környéken, amire Lenke néni nagyon büszke volt, néha összegyűltek a testvérek a családjukkal. Ilyenkor kihúzták a nagy ebédlőasztalt, és körbeültük valamennyien. Anyám és én képviseltük szegény Lóvinger Péterné Herskovics Helént, a három lány közül a középsőt. Én voltam a legkisebb, az egyetlen gyerek a társaságban. Elégé untam, hogy jónak kell lenni, hogy semmit nem lehet csinálni, ami engem érdekelne. Illedelmesen kell ülni és enni. Enni meg végképp nem szerettem. De a sok komoly felnőtt elvette a kedvemet a durcáskodástól. Csak csöndben szobotáltam az evést, amennyire csak lehetett.

Lenke néni, a legfiatalabb testvér, akinél összegyűltünk, még mindig szép volt. Vékony, magas, barnahajú, keskeny, fehér arcú asszony ibolyakék szemmel. Anyám talán jobban hasonlított rá, mint az édesanyjára, bár még ennél is jobban az apja családjára. Tartózkodó modora, határozott, racionális beszéde bizalmat keltett bennem, mert soha sem kertelt. Mindig józanul, mértéktartóan és egyenesen azt mondta, amit gondolt, vagy hallgatott. A férjét, Feri bácsit viszont utáltuk, anyám is, én is, mert nyalós-falós cukros bácsi volt. Sándor bácsi volt a legidősebb testvér. Középmagas, egyenes tartású, kevés beszédű, tartózkodó, szigorú ember, akinek a tekintetéből mégis jóindulat áradt. Felesége, Cipi néni, már harsányabb, temperamentumosabb személyiség volt, de családi vacsorákon a legválasztékosabb viselkedését vette elő. Anyámat kérdeztem, hogy mi az, hogy Cipi, mert sosem hallottam ilyen nevet korábban. Így tudtam meg, hogy Cipóranak hívják valójában. Simi bácsi melegszívű, kedves ember volt, tartózkodó, de jó humorú. Ő volt a legbarátságosabb a gyerekekkel, hiszen neki volt gyakorlata a gyereknevelésben, kislányokkal is tudott bánni, hiszen neki kettő is volt, igaz ekkorra már mindketten felnőttek. Vele volt Margit néni, a felesége, akihez éneket gyakorolni jártam később, hatodikos vagy hetedikos koromban. Ott volt a két lánya, Éva és Györgyi, akik anyámnál kicsit fiatalabbak voltak. Hermin néni volt a nagyasszony a családban, nagyanyám nővére, aki lánykorában kiválóan zongorázott. Hófehér hajával, ránctalan arcával még hetvenen, sőt nyolcvan felül is szép matróna volt. A vonásai nagyon hasonlítottak a nagymamára és az öregedő Manczi néniékre,

csak talán méltóságteljesebb volt az arckifejezése. A veje az ORI egyik vezetője volt. Ötvenhat után újév napján nálunk is közvetítette a rádió, majd a tévé a bécsi újévi koncertet. Az ORI-nak is volt része a szervezésben, ami miatt nagyon fenn hordták az orrukat. Anca, Hermin néni lánya nem volt szép, de életvidám és talpraesett. A felvágásban és a modortalanságban is élen tudott járni. Emlékszem, egy alkalommal anyám felhívta január elsején, hogy boldog újévet kívánjon. A válasza nem az volt, hogy köszönöm, hasonlókat nektek is, hanem az, hogy ne haragudj, de most leteszem, mert az ünnepi koncertet hallgatom Bécsből, és Karajan (vagy Furtwaengler) vezényel. Ami nevetséges sznobizmus volt, mert mondjuk a Radetzky marscot majdnem mindegy, ki vezényli. A karmester neve is csak a protokoll része. Anca egyébként, amikor éppen nem vágott fel, amikor elfelejtette egy kicsit, hogy ő milyen előkelő, és a férje milyen fontos ember, egész jópofa nő is tudott lenni.

Az asztalnál a család a felső középosztály viselkedési normáihoz tartotta magát. A visszafogott eleganciával öltözött urak és hölgyek között udvarias, csendes társalgás folyt. A porcelán szerviz, a kristálypoharak, ezüst evőeszköz természetesen illeszkedett a vacsora stílusához. A fogások az előételtől a levesen át a főfogásig, desszertig, gyümölcsig, kávéig mind kifogástalanok voltak. Nekem csak az volt visszatetsző, persze ebben nem volt igazam, hogy még a gyümölcsöt is késsel, villával eszik. Szerencsére nekem anyám mindent felaprított, így a villámmal nyugodtan piszkálgathattam az ételt. Az egyetlen konfliktusom az volt, hogy örökösen felugráltam a fogások között, untam egy helyben ülni, és mindig figyelmeztettek, hogy asztalbontás előtt nem illik felkelni az asztaltól. Szerencsére nem tudtak megfélemlíteni a szertartásosságukkal. Igaz, nem is akartak, bár, joggal, nem tartottak túl jól neveltnek. De hát még iskolás sem voltam.

A vacsoravendégek közül nem emlékszem, hogy Sándor bácsiéknál jártunk volna valaha. Simi bácsiék a Katona József utcában laktak. Ott többször is megfordultunk. Hermin néninél is voltunk egyszer-kétszer, de nem emlékszem, hol laktak (talán a Köröndön), csak arra, hogy egy nagy fotelben ült, elég gyenge lehetett már akkor, de nagylelkűen fogadta az elébe járulók jókívánságait a nyolcvanötödik vagy a kilencvenedik születésnapja alkalmából. Anca a Váci utcában lakott. Anyámmal sokszor beugrottunk hozzá, ha arra jártunk. A Váci utcai ingatlanok nagyon drágák voltak, bár én semmi pénzért nem költöztem volna oda. Kapott is folyton különböző maszekoktól lakáscsere ajánlatokat, hiszen üzleti szempontból valóban nagy fogás lehetett egy Váci utcai lakás. Végül, már idősebb korában, elfogadott egy nagy értékű budai zöldövezeti öröklakást, és felhagyott az örökös belvárosi nyüzsgésével.

Nagyanyám testvérei lassan mind meghaltak, mire felnőttem. Legtovább Simi bácsi felesége, Margit néni élt, a hatvanas évek végéig, és az ő két lányuk, Éva és Györgyi. Mára már senki sem maradt utánuk, csak mi, oldalági rokonaik, és ami az emlékezetemben megmaradt róluk.

Oli

A Lichtman lányok hatan voltak: Mariska, Sári, Helike, Emma, Oli, Ilonka, és volt egy öccsük, Olivér, aki már korábban meghalt, őt nem ismertem. Ők Lipót bácsi gyermekei voltak, akire még emlékszem. Egy nagy fotelban, kipával a fején házikabátban ült egy fehérszakállas, nagyon öreg bácsi, már beszélni is alig tudott, lába egy kis kárpitozott sámlin pihent. Gyere, ülj ide a lábamhoz, és kedvesen a szőzi fejemre tette a kezét. Hogy ez még a gettóban történt-e, vagy közvetlenül a háború után, nem tudom. Anyám mindig csodálkozott: Te még emlékszel Lipót bácsira? Valahogy mély benyomást tett rám. Senkire sem hasonlított, akit ismertem, mégis olyan otthonos érzést keltett bennem. Ortodox zsidó volt, minden reggel elcsoszogott szépen, komótosan imádkozni a Wesselényi utcai zsinagógába, pedig már alig tudott mozogni.

Lipót bácsi anyai nagyapám sógora volt kétszeresen is. Lipót bácsi Lóvinger lányt vett el, nagyapám testvérét, míg Lipót bácsi húga hozzáment nagyapám bátyjához. Így a Lóvingerek és Lichtmanok több szálon is rokonságba kerültek egymással. Ezt még tetézte az is, hogy mindkét család Ladányira magyarosította a nevét. Így a Ladányi Lacik és Mancik elég nagy rendetlenségben kavargtak a fejekben

A Lichtman lányok, anyám unokatestvérei tíz, tizenöt, húsz évvel voltak idősebbek nála. Mind önálló nő volt, legtöbben saját egzisztenciával. Mariska volt a legidősebb, férjnél volt, a kislányuk a háború alatt meghalt. Tőlük kaptam azt a szép kék lufit, ami a miskolci fáskamrák tetején mászkálva rögtön szétpukkant. Tőlük kaptam ajándékba a kislányuk régi könyveit, köztük a Cilikéket, de amit tényleg nagy kíváncsisággal forgattam: a Pósa Lajos szerkesztette *Az Én Újságom* több bekötött évfolyamát. Ebben olvastam először Achillesről. Folytatásos történet volt, amit egyhuzamban elolvastam, de nem tudtam, hogy ez valójában az Iliász története gyerekeknek elmesélve. Nagyon jó rejtvények voltak benne, amiket nem tudtam ugyan megfejteni, de rácsodálkoztam, hogy ilyen is van. Például egybeírt szavak, amik nagyon furcsa varázsigeeknek tünnek (tónaludátusz), míg a megfejtésből ki nem derült, hogy valójában négy hétköznapi magyar szó. Vagy a mindkét irányból egyformán olvasható mondatok (Indul a báb aludni, Géza kék az ég), és a képrejtvények, amiket szintén csak a megfejtésből értettem meg. Mivel sosem játszott velem senki, nem is találkoztam azelőtt ilyen mókás feladatokkal. És itt olvastam először Pán Péterről, ami még Akhilleusz történeténél is jobban tetszett. Arról győzött meg, hogy más is tudja, nem csak én gondolom egyedül az egész világon, hogy a felnőttek életfelfogásával valami baj van.

Emma néni, Fürediné gyermektelen volt. Semmi emlékezetes nem volt benne számomra, kivéve az, hogy az egész családban csak az ő férje volt kommunista, ezért, ha ők is nálunk voltak vendégségben, mindenki lakatot tett a szájára. A kertelést, a tapintatnak álcázott őszintétlenséget, a témák kerülgetését még egy gyerek is észre vette.

Sárikával személyesen sosem találkoztam, mert Kanadában élt a férjével, és ő is gyermektelen volt. Sáríka sok mindenről volt nevezetes a családban. Kitűnő női ruha szalonja volt a Párizsi utcában. Amikor anyám a Meteor csillárgyár Váci utcai üzletében dolgozott, nagyon közel Sárihoz, nála csináltatta az egész ruhatárát. Minden ruhája mindig nagyon elegáns és sikkes volt. Sárinak nemcsak stílusérzéke volt, de jól érezte a megrendelők egyéniségét is, és ki is tudta azt emelni a ruhák egyedi fazonjával. Anyám olyan szép volt ezekben, mint a korabeli filmszillagok, szépségkirálynők (Simor Erzsébet, Perczel Zita, Tolnay Klári).

Rossz nyelvek szerint, amikor Alival szakított a nagy szerelme, a keresztény lány, akit az anyja miatt nem vehetett el, nagyon el volt keseredve, és Sári vigasztalta egy ideig. Ezért is

szerettem volna vele találkozni, amikor Kanadából Párizsba költöztek a férjével, miután eladták az ottani üzemet. Majdnem sikerült is, aztán valahogy mégis elkerültük egymást. Pedig biztosan ő is kíváncsi volt Ali lányára, de lehet, hogy a hiúság és a büszkeség erősebb volt benne. Mindig is vigyázott arra, hogy a legjobb oldaláról mutakozzon. Amikor Gábor, a férje még csak udvarolt neki, de ő már elhatározta, hogy hozzá megy, kijavította a születési bizonyítványát, hogy sose derüljön ki, ő az idősebb.

Ilonka az Operaház magánénekesese volt. Egyszer láttam is őt a Hoffmann meséiben. Megmeglátogatott bennünket, de ő a művészvilágban élt, keveset találkoztunk. Az első Petőfi kötetemet mégis tőle kaptam elsőben vagy másodikban. Szegénynek mellrákja volt és korán meghalt.

Helike nem ment férjhez, vékony, törekeny szőke nő volt, halk, mégis magas hangon beszélt, finoman mozgott. Az a típus volt, aki talán sosem volt fiatal, de nem is öregszik. Ő is kitűnő női ruhakészítő volt, nem egyszerű varrónő. Egy olyan vállalatnál dolgozott az ötvenes, hatvanas években, amelyik jelmezeket varrt színházak, színészek számára. Nagyon diszkrét volt, ez együtt járt a munkájával, de néha azért tett egy-egy megjegyzést a híres színészekre. Azt mesélte, hogy Ruttkai Évára nagyon nehéz varrni, mert kicsi a melle, és ez nagyon frusztrálja. Azt akarja, hogy ruhák ezt ellensúlyozzák. Ha ez nem sikerült az elképzelése szerint, nagyon hisztis és erőszakos. Tolnay Klárit viszont nagyon dicsérte. Finom modorú, udvarias, igazi úriasszony. Helike sokszor meglátogatta Sárikát, amikor már nyugdíjas volt. Kiengedték néha félévre is, és segített nekik az üzemben.

Számomra a legérdekesebb Oli volt. Oli szerette anyámat is, engem is. Középmagas, barna attraktív nő volt, határozott, szabad szájú, jó humorú, vagány nő. Az orra nem tetszett neki, ezért plasztikai műtétet csináltatott még fiatal lány korában. Markáns profilja volt, félhosszú gondozott frizurával, a manikűr, a kozmetika mindig friss volt rajta.

A húszas években öccsével felesben nyitottak egy papírboltot, de Olivér nem szeretett dolgozni, és nagyon könnyelmű volt, ezért Oli kivásárolta őt, nehogy miatta menjen tönkre az üzlet. Ettől kezdve egyedül vezette a boltot. Mindig volt barátja, de esze ágában sem volt férjhez menni. Minek? Jól keresek, jól megy az üzlet, nincs szükségem senkire, hogy eltartson. Én sem fogok senkit kitartani. Házi rabszolgája sem leszek senkinek. Férfi meg akad bőven, aki kísérgessen, ha szórakozni akarok. Mindig vidám volt, hangos, tele történetekkel. Volt stílusa.

Egyszer aztán a hatvanas évek elején váratlanul férjhez ment. Kiderült, hogy névházasságot kötött egy hasonló korú férfival, egy operatanszakot végzett kántorral, aki Párizsba készült. A Passy-ban működő hitközség kántort keresett, de Nyugat-Európában nem talált megfelelő jelentkezőt. Ő vállalta az állást, és a hitközség valahogy elintézte, hogy kivándorolhasson. A kántornak nagyon tetszett Oli, de ő nyilván lehűtötte a házasságról és a házi rabszolgákról alkotott véleményével.

Oli tehát férjhez ment, és a kántorral Párizsba utazott. A mindenki számára váratlan fordulat az volt, hogy együtt maradtak. Oli, aki mindig utálta a háztartást, nagy házat vitt a párizsi Passy-ban, a kántor háza a hitközség központja lett. Kóser konyhát vitt, süttöt-főzött a vendégek nagy meglepedésére. Amikor Sárikáék Kanadából Párizsba költöztek, Helike is kiment hozzájuk. Így a Lichtman lányok Párizsban éltek le utolsó éveiket, csak Emma maradt itthon kommunista férjével.

Egyiküknek sincs közvetlen utóda, így Ali anyámtól oly nehezen kikönyörgött gyereke majdnem az egyedüli leszármazottjuk. Bár nem egészen, mert nagyapám bátyja, Miska bácsi unokái, dédunokái, akik szintén oldalági rokonaik, Ausztráliában élnek.

Laci-Manci néni

Anyám legkedvesebb testvére Laci volt. Nagyon hasonlítottak is egymásra, és mindketten az apjukra, míg Mancsi és Lajos inkább nagymamára ütöttek. Laci jókedvű, könnyelmű, kedves férfi volt, amíg a nehéz idők el nem jöttek. Gy. csak „a flott-Lóvinger”-nek nevezte. Ha anyám valamire költeni szeretett volna, legtöbbször persze rám, már hallhatta is, hogy a flott-Lóvingernek mindenre telik. Lehet, hogy anyámnak is volt ilyen hajlama, de az én életemben ez már sosem nyilvánult meg.

Laci, aki órás, ékszerész és látszerész volt, az utóbbi mesterségét gyakorolta. A főutcán volt a boltja. Ha Pestre ment, a Keletből taxival azonnal a Gundelbe vitette magát. Egy jó ebédet követően foglalta el a hotelszobáját a Dohány utcai Continental szállodában, amelyhez fürdő is tartozott, a Hungária fürdő. Úgy vélte, kijár neki az örökös robot mellett néha egy kis flott, úriás időtöltés. A testvérei szerint, gyakran összehívta a családot megbeszélni, hogy kellene az idős szülőket segíteni. Csak önmagát felejtette ki mindig a teendők elosztásakor. Egy nagy szerelme volt, egy nála kicsit idősebb özvegyasszony egy kislánnyal, akinek minduntalan térden állva, virággal a kezében udvarolt, ha megcsalta, a bocsánatáért esdett, és újra-és újra feleségül kérte. Mancsi higgadtan fogadta lázas vallomásait, fogadkozásait, udvarlását, de világossá tette, hogy neki a gyermeke a legfontosabb az életében, és Laci nem elég komoly ember ahhoz, hogy összekösse vele az életét. Végül mégis Laci kitartó ostroma volt erősebb, mint az ellenállás, és Laci valóban hű és szerető férje lett Mancinak, és apja Évának.

Mancsi Debrecenből jött Miskolcra, ezért ismerhette Alit még szinte gyerekkorából, és támogatta őt abban, hogy anyámat elvegye. Mancsi higgadt, okos asszony volt, kézben tartotta a maga és a családja dolgait, könnyedén beilleszkedett a Lóvinger családba. Mindenki testvérként szerette. Anyám is mint nővére tekintett sógornó-Mancira. Kellett a megkülönböztető név, hiszen a nővére is Mancsi volt, sőt Miska bácsinak, nagyapám testvéreinek a lánya is. Később, amikor már én is megjelentem a családban, lett sógornó-Manciból Laci-Manci néni.

Negyvennégy katasztrofális eseményekkel tört a családra. Laci, Lajos munkaszolgálatban. Utóbbi oda is vészett. Az öregeket, Lajos feleségét és kislányát, sógornó-Mancit és Évát Auschwitzba hurcolták. Nagyszüleim, Lajos felesége és kislánya ott pusztultak, Mancsi és Éva túléltek, visszatértek a karjukra tetovált számokkal. Sosem beszéltek arról, amit átéltek. Másoktól tudjuk, hogy Mancsi és Éva meztelenül és kopaszon annyira hasonlítottak egymásra, hogy az Apelen mindig nagyon messze kellett állniuk egymástól, mert Mengele, ha rokonokat gyanított a szerencsétlenekben, az egyiket azonnal a gázba küldte. Éva akkor tizenhat-tizenhét éves volt. Iszonyú állapotban kerültek haza, de visszatértek. Lakásuk, Laci boltja kifosztva. Sosem beszéltek arról, hogy kik telepedtek be az elkobzott tulajdonukba, melyik holmijukat kinél látták viszont. Kis városban ez még sokkal fájdalmasabb és személyesebb, mint egy nagyvárosban. A sok fájdalomban nagy öröm volt, hogy Laci is élve előkerült. Az iszonyú meghurcoltatás után mégis együtt volt a család.

Amikor a háború után először Miskolcon voltam, egyáltalán nem emlékszem rájuk. Lehet, hogy akkor még vissza sem érkeztek. A következő évből már vannak emlékeim. Lacinak már működött a Kossuth utcán a látszerész üzlete, Laci-Manci néni a híres csokis piskótájával kínált, Éva morcosan, dacosan foglalatoskodott valamivel.

Laci már korántsem volt olyan vidám ekkoriban, mint az elhíresült régi pesti utazásai idején. A látszerész boltban még tette kész kereskedőnek láttam, de amikor a bolt bezárt, már

inkább morcos volt, mint akit állandóan gondok nyomasztanak. Úgy emlékszem rá, mint aki biztosan szeretett, de soha semmilyen közös élményünk, játékunk, beszélgetésünk nem volt.

Nem tudom, mi nyomaszthatta, csak találgatok. Sosem beszélt a megpróbáltatásokról, amelyeket átélt, sem arról, hogy haza érve a szülei, a bátyja hült helyét találta, hogy a felesége és nevelt lánya csontig lesoványodva, szörnyűségeket átélve kerültek vissza Auschwitzból. Nem tudom, hogy élte meg, hogy negyvenöt után mindenükből kifosztva kellett új életet kezdeniük, hogy ismét együtt kellett élnie azokkal, akik olyan közömbösek, ha nem ellenségesek voltak a családjá és sorstársai iránt a nehéz években, vagy ki tudja, esetleg tevőlegesen is részt vettek a megalázásukban és kifosztásukban. Nem tudom, hogy élte meg a kommunista hatalomátvételt, az üzlete felszámolását és a rákövetkező hat évet, de gyanítom, hogy a kedélytelensége mögött sok fájdalom és harag állhatott. Végül ötvenhat végén, a városban történt lincselés és antiszemita uszítás után elhagyta szülővárosát, és Pestre költözött a családjával. Alig több, mint egy évet élt még. Az első szívinfarktus elvitte ötvenhárom éves korában. Anyámat nagyon megviselte ez az újabb veszteség. Évekig nem tudta kiheverni szeretett bátyja halálát.

Laci-Manci néniben még ezekben az években is megtestesült a kisvárosi vendégszeretet és családi otthon közvetlensége. Amíg csak élt, délután négytől ő mindig készen állt a vendégek betoppanására. A csokis piskótát percek alatt ki tudta keverni, már tette is a kuglóf- formába vagy az özgerincke, és már sütötte is. Húsz perc, félóra múlva az asztalon párolgott a friss sütemény. Mindig nyugodt volt, józan, kedves. Csendes, határozott szavakkal a leghisztisebb gyerekeket is le tudta hűteni, együttműködésre bírni. Én is mindig nyugodt voltam vele, biztonságban éreztem magam mellette. Bízam az ítélőképességében, a szeretetében. Még fiatalasszony koromban is őt hívtam fel, amikor először vettünk mosógépet, hogy megkérdezzem, Manci néni, mit kell csinálni a piszkos zsebkendőkkal. Anyám addig még mindent kézzel mosott, hosszan áztatott, a zsebkendőket, törülközőket, konyharuhát pedig egy nagy üstben ki is főzte. Csak az ágyneműt vitte a Patyolatba. Tedd csak be őket a mosógépbe úgy, ahogy vannak, és ne is törődj velük. Manci néni, hogy kell a császármorzsát csinálni? Állíts össze egy palacsintatésztát, tedd serpenyőbe, és amikor sülni kezd, vagdald állandóan kisebb és kisebb darabokra. De biztos, hogy nem grízből kell csinálni és a sütőben? Biztos.

Anyám mindenből nagy ügyet csinált, hajlamos volt pánikba esni. Ő mindig nyugodt volt, mindig tudta, mi a legcélravezetőbb tennivaló. Mikor Eszti lányommal gyesen voltam otthon, egy trolival átugrottam hozzájuk, hogy ne legyek egész nap egyedül bezárva. Vittem magammal a gyermek uzsonnáját, kekszet, gyümölcsöt, reszelőt, és náluk voltam egész délután. Vendégek jöttek, mentek, Esztike evett, aludt, elvult, én pedig egy kicsit megmerítkeztem a kisvárosi bensőségesség és összetartozás légkörében, ami tapintatosan, tartózkodóan, de mégiscsak áradt belőle.

Nagyon szerettem őt, bár sosem voltunk olyan viszonyban, hogy a titkaimat elmondtam volna neki, vagy ő bizalmas dolgokat mesélt volna nekem akár a nagyszüleimről, akár apámról, akár apai nagyanyámról. Ha én felemlégettem, hogy nagyanyám milyen undok volt anyámmal, és milyen kellemetlen személy lehetett, csak annyit mondott, hogy nem kell túlzásokba esni. Nagyon rendes asszony volt. Neki is megvolt a maga sorsa. Őt is meglehet érteni. Bizonyára anyád is lehetett volna alkalmazkodóbb.

Évával nagyon jól megértették egymást, annak ellenére, hogy Éva koránt sem volt olyan kellemes természetű, mint ő. Amíg Manci néni élt, ők sosem váltak el egymástól. Éva még Miskolcon férjhez ment. W.Pali volt a választottja, aki Csofi bátyja volt, és idősebb Lacinál, Éva nevelőapjánál. Próbálták lebeszélni, de Éva makacs volt. Ő már pedig hozzá megy.

Paliék családjá az egyik legmódosabb kereskedőcsalád volt Miskolcon. Anyám a harmincas években ezért utasította vissza Csofi udvarlását. Ha akkor valahogy mégis hozzá megyek, elpusztultam volna együtt az egész város zsidóságával, a szüleimmal, és persze te sem lennél.

Közel húsz évvel később már más volt a helyzet. A W. család elpusztult, a vagyonát széthordták, elkobozták, később államosították. A társadalmi különbségek eltűntek. Pali nagyon szép férfi volt a szürke szemével, sötét hajával, szabályos vonásaival, kedves mosolyával, arányos testalkatával. A modora megnyerő, gesztusai, mozgása laza, elegáns, tartózkodó, úriás.

Ez volt az első zsidó esküvő, amit életemben láttam. A szabadban volt a hüpe felállítva. Éva és Pali alatta álltak. A többi részlet elhomályosult bennem, de az, hogy egy kendőbe csavart pohárra léptek, arra élénken emlékszem. Házasságuk jól sikerült. Három szép kislányuk született, köztük egy ikerpár. Pali azonban mint osztályidegen, csak fizikai munkát végezhetett, sőt valahogy börtönbe is csukták. Lassan deklasszálódott, és Éva elvált tőle. Amikor Laci ötvennyolcban hirtelen meghalt, Éva és Mancsi magukra maradtak a három gyerekekkel. Éva lett a kenyérkereső, Mancsi néni pedig a családot tartotta össze a maga nyugodt, barátságos, de mindig határozott módján.

Amikor ő is meghalt, én már kétgyermekes anya voltam és fiatal, ambiciózus tanár, a pályám korai, de már ígéretes szakaszában. Éva csak annyit mondott, hogy a temetés a rákoskeresztúri temetőben lesz. Még sosem jártam ott. Rokonaimnak nincs sírjuk, se apámnak, se a nagyszüleimnek, se az unokatestvéremnek, se a nagybátyámnak, így nem ismertem a temetőket, csak a Farkasrétit és a Kerepesit, azokat is inkább kulturális szempontból. Taxival mentem, hogy el ne késsem, és biztosan odataláljak. Ott nem tudtak semmiféle Ladányi Lászlóné temetéséről. Összevissza bolyongtam reményvesztetten. Senki sem mondta nekem, hogy van ott egy másik, egy zsidó temető is. Így maradtam le Mancsi néni temetéséről.

Éva másnap felhívott, hogy többet nem akar hallani se rólam, ha még a temetésre sem voltam képes elmenni. Nevetségesen átlátszónak találta a magyarázatomat, és közölte, hogy meghalt a sógor, oda a rokonság. Részéről ennyi volt. Nem is találkoztunk többet.

Laci-Mancsi néni nagyon szerettem, önmagáért, és azért a kisvárosi otthonosságért, amiben én már egy percig sem bírtam volna élni, meg apámért. Ő, ha nem mesélt is róla, valahogy mégis – mindig úgy éreztem - összekötött velem.

Létra

Anyámat a szívbaj és az epegörccs felváltva kerülgette, ha a teraszra kiállva haza akart hívni a szomszédból, és meglátott a fa tetején, ahogy az egymás felé nyúló ágakon átlendültem az egyik fáról a másikra. Még a hangja is elakadt, kiáltani sem bírt, amikor meglátott az esőcsatornán felfelé kapaszkodni barátnőmék első emeleti erkélyére. Ki fogja megkerülni a házat, bemenni a lépcsőházba, felcaplatni az emeletre, ha rövidebb út is van. Szerencsére, amikor még a Belvárosban laktunk, egész nap nem volt otthon, Gy.-vel reggeltől estig dolgoztak a kis üzem beindításán, így nem láthatta, mivel töltjük az időt a barátnőmmel, Helgával. Pedig akkor is lett volna rémüldözni valója.

Az üzemben ő könyvelt, fogadta az ügynököket, felvette a rendelést, kiadta az árut, kezelte a pénzt. Mire este hazaértek, én már legtöbbször ágyban voltam. Anyu, maradj egy kicsit, mesélj! Fiam, ne nyúzd anyádat, egész nap dolgozott, fáradt, hadd őt pihenni. Ezt hallottam az előszobából, ahogy Gy. vette le a kabátját, indult a mellékhelységbe, majd kezet mosni a fürdőszobába. Az ajtó becsukódott, sötét volt, csak egy keskeny hosszú fénycsík világított az ajtó alatt.

Napközben gyakran a barátnőm anyukája vigyázott ránk, egy vörös hajú, zöld szemű fiatalasszony. Özvegy volt, a férje meghalt a háborúban. Az édesanyjával és a kislányával lakott a két szoba hall cselédszobás lakás egyik szobájában, társbérletben. A másik szoba egy kisebb családé volt, de ők hamar elköltöztek, mert Fenyőék, a lakás háború előtti tulajdonosai előkerültek, bár mindenki azt hitte, régen elpusztultak valamelyik koncentrációs táborban. Fenyőék azonban nem sokáig örülhetett a volt lakásukból visszakapott szobának. Hamarosan kitelepítették őket mint a volt uralkodó osztály tagjait, és egy egyenruhás fiatal férfi költözött a helyükre. Attól kezdve nagy volt a lakásban a jövésmenés, a titkolózás, sugdolózás, elvtársozás.

A nagymama, pontosabban ómama nagyon furcsán beszélt magyarul. Ha nem voltam ott, vagy nem akarta, hogy értsem, németül beszélt a lányával és az unokájával. Kedvenc elfoglaltságunk a létramászás volt. Behozták a szobába és kinyitották a hatalmas, majdnem a plafonig érő létrát, és mi boldogan másztunk fel-le, lógtunk rajta fejjel lefelé, átkapaszkodtunk az egyik száráról a másikra a fokok között átbújva, órákig meg nem unva. Szerencsére anyám sose látta ezeket a kunsztokat, mert biztosan megtiltotta volna a létrázást.

Aliz, a barátnőm édesanyja sokat mesélt nekünk. Az Andersen meséket szerettem a legjobban. A Jégkirálynő volt a kedvencünk. Azt képzeltük, hogy mi vagyunk Gerda és Kai, mi barangolunk a jég birodalmában. Saját meséket is kitaláltunk. Azt képzeltük játszásból, hogy a Szabadság tér platánjainak odvában kis manók élnek, akiket csak mi láthatunk. Ha Aliz vagy a nagymama leültek egy padra, és mi ott futkároztunk körülöttük, valójában a manókkal találkoztunk, és titokban velük beszélgettünk.

Alizzal voltam életemben először a Várban is. Emlékszem egy különös kis erkélyre, amely egy sarokház legkeskenyebb homlokzatából ugrott ki. Azt mesélte, hogy ott lakott a királykisasszony, amikor még királyok lakták a Várat.

Vasárnaponként is megesett, hogy ebéd előtt velük voltam. Aliz és az ómama ilyenkor a vasárnapi iskolába vitték a barátnőmet, és így engem is. Itt gyakran voltak erkölcsnevelő, vallási tartalmú kisebb színdarabok, jelenetek. Egyre különösen élénken emlékszem. Egy eltévelyedő lányról volt benne szó, aki a pogányság bűnébe esett. Nem tudtam, mit jelent ez a szó, de attól féltem, hogy esetleg én is pogánynak számítok, és akkor a pokol legrémesebb kínjai várnak rám. Otthon aztán szóba is hoztam a dolgot. Hol hallottad ezt a marhaságot? Nem kell mindent elhinni, amit ott hallasz!

Később kettesben, felnőttek nélkül is sokat csavarogtunk Helgával. Leszaladtunk az Arany János utcán a Dunáig, leugrottunk a felső rakpartról az alsóra az ott felhalmozott hatalmas kavics- és homokhegyekre, vagy néztük az éppen akkor Vilmos császárról Bajcsy Zsilinszkyre átkeresztelt úton a lovas szekereket, a lócitromokat csipkedő verebeket. Szerettünk volna belógni a City moziba, de sohasem sikerült. Egy öreg néni egyszer megkérdezte, gyerekek, hol a Vilmos császár út. Fölényesen kioktattuk őt az idők változásáról. A Jóisten büntessen meg benneteket, vásott kölkek. Miért, a néni látta már a Jóistent? És ti Sztalint?

Más-más iskolába íratlak be minket. Őt a Deák téri evangélikusba, engem a Szent István téri katolikusba. Mire elkezdődött a tanév, államosították mindkettőt, de akkor már nem volt mit tenni. Mi harmadik után el is költöztünk, a szüleim felszámolták az üzemet, anyám háztartásbeli lett. Mesélni akkor sem mesélt, de segített megtanulni a verseket, becsomagolni a táskámat, nehogy otthon maradjon a tornacucc, a rajzfelszerelés, kikérdezte a leckét a tanuló tárgyakból. Akkor már a létra, a Duna parti ugrálások, a Szabadság téri kószálások, a Bajcsy Zsilinszky úti csavargások helyett a fák teteje, ereszcatornák, ipiapacs a kertben, kártyázás várt rám az új barátokkal, és a belvárosi barátnőmet, Helgát csak ritkán láttam viszont.

Cirkusz

Először életemben Helgával, Alizzal és az ómamával voltam cirkuszban. A Bajcsy Zsilinszky út és az Andrassy út sarkán szálltunk fel a földalattira, ami nagy kalandnak számított. Majdnem olyanak, mint vonatozni, elutazni messzire, egy másik városba. A barna, sárga csíkos fapadokon ültünk, amelyek a kocsi két végén félkör alakúak voltak. Aki ott helyet foglalt, vigyáznia kellett, nehogy a térde a szomszédjához ütközzön egy-egy fékezésnél vagy kanyarban. Alig vártuk, hogy kiejtse a szerelvényünk az alagútból. A Hősök terétől ugyanis már a felszínen futott a végállomásig, az Állatkertig. Ott megfordult, és visszaindult a Vörösmarty tere.

Izgalommal vártam a cirkuszt. Aliz sok érdekeset mesélt róla. Lesznek artisták, légtornászok, bohócok, állatidomárok, sok-sok állat, bicikliző majom, tűzkarikán átugró oroszlán. Ötéves lehettem, még sosem voltam moziban, színházat is csak a vasárnapi iskolában láttam. Mesekönyvek illusztrációi, plakátok, kirakatok voltak számomra a vizualitás.

Amikor megérkeztünk, és levettük a kabátunkat, kaptunk egy-egy peracet. Nagy perec volt fehér sópacnikkal, amiket le lehetett rágcsálni róla. Friss volt és ropogós, nem az a nyúlós fajta, és nem is az a kétszersült szárazságú, amilyeneket manapság árulnak. A nézőtérén sok gyerek zibongott. Az előadás kezdetét fülsiketítő trombitálás, zenélés jelezte, majd egy ordító bácsi jelent meg a színen. Nem nagyon tudtam felfogni, mit mond, de minden ijesztően hangos volt, ami nyugtalanná tett. Nem voltam túl boldog. Később a bohócokon mindenki nagyokat nevetett. Engem kicsit zavart, hogy ilyen ügyetlenek, folyton elesnek a saját lábukba. Nem értettem, minek engedik őket a közönség elé. Sok olyan ízléstelen dolgot műveltek, ami nem illő társaságban.

Aztán valóban fergeteges dolgoknak voltunk szemtanúi. Jöttek az artisták testhezálló fényes ruhákban, egymás vállára állva magas tornyot képezve, kézen álltak a társuk felnyújtott tenyerén, mindenféle ugrásokat mutattak be. Aztán jöttek olyanok, akik különböző tárgyakat dobáltak a levegőbe és kaptak el nagy ügyességgel. A bűvész kalapja hol üres volt, hol galamb szállt ki belőle, hol egy fehér nyuszit húzott elő a fülénél fogva.

Szünetben málnaszörpöt kaptunk szódavízzel, csak úgy pezsgett.

A második részben jöttek az állatok, először a lovak, aztán majmok, kutyák. Kicsit bűdös lett az egész nézőtér, meg por is volt. Amikor azonban a légtornászok következtek, halálos csend lett, csak a zenészek pergették a dobokat. Akkor azonban nagy baj történt. Az egyik légtornász lezuhant, és éppen a következő számhoz előkészített fapadlózat széléhez ütődött a feje. Többé fel sem kelt. Nagy riadalom támadt. Hordágyra fektették, és kivitték a nézőtérről. Az előadás folytatódott, de én már nem tudtam semmire sem figyelni. Ami addig csoda volt, mese, varázslat, hirtelen szertefoszlott.

Amikor hazaértem, nem tudtam mást felidézni, mint a bűzt, a port, a meleget, a zajt, az idétlen bohócokat és a lezuhant légtornászt. Nem kíváncsoztam vissza többé.

Cirkusszal, bohócokkal az ötvenes években vasárnap délelőttöként a rádióban barátkoztam meg a Csinbumm cirkuszt hallgatva. Ott szerencsére, nem kellett nézni semmit. Hallgatni azonban lehetett. Az istálló mestert, Szamócát, Bukfencet, aki mindent tud, Kelement, Emilkét és Bikkmakkot. Nagyon élvezetes volt. Nagyokat lehetett nevetni. Anyám minden színészt megismert a hangjáról. Amilyen rossz volt a hallása a zenéhez, olyan éles és pontos a beszédhanghoz. És ezek valóban a legjobb színészek voltak, Bilicsi Tivadar, Keleti László, Pethes Sándor, Komlós Vilmos, Asher Oszkár. Igaz, hogy még akkor sem nagyon értettem, mi a vicces abban, ha valaki olyan ostoba, hogy mindent félreért, olyan buta, hogy még azokat a dolgokat is összekeveri, amit egy óvoda is tud. Én azt inkább szánni és lesajnálni valónak gondoltam, nem szórakozásnak. A világról való gondolkodásnak ezt a regiszterét és nyelvét csak később tanultam meg, amikor kamasz koromban megszerettem Karinthyt, a Chaplin-filmeket, később a *La stradát*, a *Szerelmek városát*, Félicien Marceau pantomimját, Hrabalt és Menzel filmjeit, különösen a *Szeszélyes nyár-t*, a *Szigorúan ellenőrzött vonatokat* és a *Sörgyári capricciót*, de mindenek felett Bulgakovot, *A Mester és Margaritát*, a *Kutyaszívet*, a *Végzetes tojásokat* és az *Ördögösdit*.

Amikor a gyerekeim óvodások lettek, és itt volt az ideje, hogy állatkertbe, cirkuszba, vidámparkba menjenek, azt mindig az apjukra hagytam. Sosem tartottam velük. Nem szeretem az állatokat ketrechen. A vidámpark mesterséges kínzóeszközei kényszeredett, udvarias mosolyt, de még inkább vonakodást váltottak ki belőlem. Nem vágyom félni, szorongani, megijedni sem.

Akkor sem változott a véleményem, amikor évekkel később Áron lett óvoda. Az apja mégis rávett, hogy menjünk el hármasban a cirkuszba. Árika komoly nagyfiú módjára ült a nézőtéren. Sem elragadtatva nem volt, se nem félt, de a különös, még sosem tapasztalt környezet néma szemlélődésre készítette. Az állatok produkcióit várta. Milyen érdekes lehet élőben látni, ha egy majom biciklizik, egy kutya rollizik, mint a rajzfilmekben. Néhány percig szótlanul hallgatta az ostor pattogását, az idomárok éles kiáltását, figyelte az állatok viselkedését, majd így szólt: „Anyu, az állatok nem is akarják csinálni.” A nagy csinnadratta, a csillogás mögött megérintette az erőszak, a fájdalom, a szenvedés, ami kiábrándító és elszomorító volt a számára.

Nem is akart többé cirkuszba menni.

Cselédek

A háború után még mindenki így nevezte a háztartási alkalmazottakat. Ma már mindkét szó életmód-történeti emlék. Csak a bejárónő használatos, vagy a körülírás: jár hozzám egy asszony hetente egyszer takarítani. Bár ki tudja, hogy az újjgazdagok háztartásában milyen szokások és kifejezések használatosak, ahol a bentlakó személyzet számára külön épületszárny szolgál. Amikor a Szabadság tér közeli lakásba költöztünk, volt bentlakó cselédünk. A cselédszoba a konyhából nyílt, de nem volt igazi szoba, mert nem volt sem ablaka, sem ajtaja, csak egy ajtónyílása, a fala fejmagasságtól a plafonig üvegtáblákból állt.

A házban két lépcsőház volt. A keskeny csigalépcső az udvarról nyílt, azon jártak a cselédek. A főlépcső széles volt, félemeletenként pihenővel, köpöcsészével, amiben hetenként cserélték a homokot. Csészének nevezték ugyan, de háromszög alakú alacsony ládika volt. Ne feledjük, hogy akkor még a tüdőbaj népbetegség volt, és a köpködésnek voltak szabályozott, elfogadott formái. Ilyen volt például a köpöcsésze rendeltetésszerű használata.

A lift a kapuval szemben, a lépcsőház pedig tőle balra indult felfelé. A lift mögött egy ajtó vezetett az udvarra. Az udvar közepén állt egy kút és a poroló, a hátsó frontján volt a házmesterék lakása, tőle balra pedig a melléklépcső. Az épület minden szintjén nyitott körfolyosó, gang futott félkörívben. Emeletenként három utcai és két udvari lakása volt a háznak. Az udvari lakások előtt nem volt gang. Az utcai lakásokba két ajtón át lehetett bejutni, a bejáratin és a konyhain. A főbejáraton az előszobába lépett az ember, amely T-alakú folyosóban folytatódott. Innen nyíltak a mellékhelyiségek és a szobák. A miénkben balra volt a konyha, jobbra a kamra, a T vízszintes szárából nyílt a három szoba, jobb sarkából a külön WC és a fürdőszoba. A három szoba külön-bejáratú volt, de össze lehetett őket nyitni. A konyhai bejáratot a cselédek használták, de gyakran a gyerekek is. Az asszonyok itt kopogtak be egy-egy tojást, egy kis lisztet, fűszert kölcsönkérni, ha váratlanul megszorultak. A melléklépcső felőli udvari szoba- konyhás lakásokban a családos személyzet lakott, az egyedülállók az utcai lakások cselédszobáiban aludtak.

Nekünk a háború után több cselédünk is volt egymást követően, de csak kettőre emlékszem. Az egyik Madi volt, egy francia parasztlány. Neve a mademoiselle rövidítéséből ragadt rá. Takarított, vigyázott rám, és tanított franciául, bár egyiket sem túl sok eredménnyel. Sokkal többet nem tanultam meg tőle, mint, hogy Bon soir, Maman, bon jour, merci beaucoup, oui, non, s'il vous plait. Madi nem volt túl civilizált, sőt túl tiszta sem, még bugyit sem hordott. Gyorsan megszabadultunk tőle. Anna azonban sokáig velünk maradt. Tiszta, dolgos nő volt, jól tudott anyám keze alá dolgozni. Eleinte a cselédszobában lakott. Volt egy szeretője, egy lakatos, emiatt anyámék elég nyugtalanok voltak, tartottak tőle, hogy amíg dolgoznak, majd kirámolja a lakást. Ez nem történt meg. Az azonban igen, hogy Anna terhes lett, született egy kisfiút, de a lakatos eltűnt. Így Anna átköltözött egy cselédlakásba a ház hátsó frontjára, és attól kezdve a bejárónőnk lett.

A legfelső emeleten a cselédlépcső feljárónál volt a vice lakása. Ő takarította a lépcsőházat, és végezte a kisebb javításokat. Szemmel tartotta a hátsó lépcsőt, hogy illetéktelen ne osonjon fel, így a cselédek látogatóit is. A gyerekeket kordában tartotta, rájuk szólt, ha féktelenül rohanguáltak, fogócskázta. Nála volt a padláskulcs, nagymosáskor tőle kellett elkérni, hogy fel lehessen teregetni. Úgy emlékszem, a mosókonyha a földszinten az udvarból nyílt. A nagymosást Anna végezte, de amikor önálló lakása lett, nem a mosókonyhában, hanem a saját konyhájában egy hokedlire állított fateknőben mosott. Ezt a mi emeletünk gangjáról jól meg lehetett figyelni.

Az udvarban néha verklisek is megjelentek. Ilyenkor papírba csomagolt aprópénzt dobtunk le. Bár ki volt írva, hogy koldulni és kintornázni tilos, a verkliseket a házmester legtöbbször beengedte. Amikor már tudtam olvasni, a tábla nagy fejtörést okozott nekem. Mi lehet az a kintornázni? Azt hittem, hogy kinn tornázni nem szabad, pedig én a porolón nagyon is szerettem tornázni. A porolónak két rúdja volt. Az alsóra nagyon jó volt felmászni, fejjel lefelé lógni és hintázni. A házmester gyakran ránk szólt, hogy hagyjuk abba, mert be fogjuk törni a fejünket, de nem szívesen fogadtunk szót.

Anna délelőtt takarított, vásárolt, főzött, bevitte az ebédet az üzembe. Tálalt nekem, amikor megjöttem az iskolából, majd felküldött az ötödikre a fényképész Évához leckét írni, meguzsonnáztatott, és leengedett játszani a térre. Este megvacsoráztatott, megfürdetett és lefektetett. Amikor anyámék hazajöttek, lement a lakásába aludni. A kisfiát ekkor már a szülei nevelték vidéken.

Annával megvoltam. Nem szerettem, de megszoxtam őt. Ellátott, de nem foglalkozott velem. Nem mesélt, nem énekelt nekem, és alig beszélgetett velem. Végezte a dolgát és békén hagyott. Emiatt bizonyára haragudhattam rá, mert emlékszem, hogy amikor még nálunk lakott, és a mi kádunkban fürdött, hideg vizet öntöttem a hátára. Tudtam, hogy ez csúnya dolog, de jól esett. Bár amikor hallottam a sikítását, megbántam, hogy ilyen gonosz voltam vele. Ennek a tartózkodó viselkedésnek az lehetett az oka, hogy eleinte falusi vallásos és babonás hiedelmekkel traktált, amit a szüleim nem vettek jó néven, és ami engem is gyakran szorongással töltött el. Megtiltották, hogy szentképekkel, kegytárgyakkal ajándékozzon meg (foszforeszkáló, ujjnyi Szent Ferenc), amiket alkalmi árusoktól vett a Bazilika lépcsőjén, vagy csodákkal traktáljon, templomba, misére vigyen.

Csak egy olyan esetre emlékszem, amikor magával vitt valahova a kötelességén túl. Rokonai éltek Pomázon, és egy vasárnap én is vele tartottam, amikor meglátogatta őket. Csodálkozom, hogy ezt a furcsa nevet akkor megjegyeztem (máz, po-máz, csoki máz, po-mádé). Sokáig utaztunk. Nekem úgy tűnt, hogy vonaton, de bizonyára a HÉV volt. A család szívesen fogadta a vendégeket, és egy kis újszülöttel büszkélkedtek az újdonsült szülők és nagyszülők. Amikor a kisfiút pelenkázták, láttam, hogy valami riasztó, barna, ráncos dolog volt a hasa alatt, és jól lespriccelte vele az anyukáját. Mindenki nagyot nevetett, de én semmi vidámat nem találtam a dologban, inkább kinos volt és zavarba ejtő.

Annától akkor váltunk el, amikor ötvenegyben elköltöztünk a Laci bácsiékkal közös házba. Többé nem találkoztunk.

Hetényi professzor

Az Andrássy út még a háború után is elegáns, úriaszínháznak számított. Amikor Hetényi professzor napi félóra sétát írt elő nekem minden nap vacsora előtt, Anna, a bejárónőnk kötelessége lett engem elkísérni. Sosem a közeli Szabadság térre vitt, hanem összekötötte a muszájt a neki kellemessel. A Bajcsy Zsilinszky út sarkától az Operáig sétáltunk minden nap az egyik oldalon oda, a másikon vissza. Amíg ő a kirakatokat, a korzózókat nézte, én a verebekkel voltam elfoglalva. Késő ősztől tavaszig a fákon a levelek helyén verebek ültek, minden fán több tucat. Messziről leveleknek látszottak, de közelebb érve madarakká változtak. Ha hirtelen zaj támadt, becsaptak egy kaput, nagy csiripeléssel felrebbentek, szálltak néhány kört, majd visszatelepedtek a helyükre. Nem tudom, miért kedvelték az Andrássy úti fákat, de sehol a környéken hasonlót nem láttam. Visszafelé már sokszor átfáztam a lábam és nagyon fáradt voltam, de Anna nem ismert könyörületet.

Te, ez a gyerek folyton köhécsel, biztos göthös. Vidd el a Hetényihez, nézesd meg. Hetényi professzor a magánrendelőjében fogadott minket. Két hüvelykujjával egyszerre húzta le mindkét alsó szemhéjamat, aztán ki kellett dugnom a nyelvem. A füléből kilógó hosszú műszerével meghallgatta a mellkasomat, a hátamat, megkopogtatott. Sójajogom is kellett. Majd visszaült a nagy íróasztala mögé, és azt kérdezte anyámtól: Mit eszik ez a gyerek. Hát elég étvágytalan, csak a tejet, a tojást, a túrót és a tejfölt eszi meg. Szigorúan nézett mindkettőnkre, és így szólt: Mától főzeléket fog enni, kelkáposztát, borsót, zöldbabot, tököt, spenótot. De én azt úgysem eszem meg, néztem rá dacosan. És úgy éreztem, meg tudom védeni magamat. De neki volt még egy ütőkártyája. Ha nem eszed meg, akkor nem kapsz mást, ezt kapod ebédre, vacsorára, reggelire, amíg csak meg nem eszed.

Elgondolkodtam, meddig bírnám ki étel nélkül. A dac és a harag mellett nagy szomorúság fogott el. Könnyes szemmel ránéztem erre a szigorú arcú ősz bácsira. Tudtam, hogy felforgatta az egész életemet és legyőzött.

Egy hónapig – fordult anyámhoz – reggel híg citromos tea pirítóssal, tízóraitra, uzsonnára gyümölcs, ebédre, vacsorára zöldfőzelék, és – megint szigorúan rám nézett – semmi tojáska, tejezske, túrócska, tejfölöske. Ha egy hónap múlva már nem köhög, kaphat reggel egy pohár tejet vagy kakaót és a főzelékéhez egy kevés feltétet. Végeztem.

Mivel tartozom, professzor úr. Hetényi bizonyára jó nagy összeget mondhatott, mert anyámék ahányszor a barátoknak, ismerősöknek elmesélték a történetet, mind elszörnyedtek.

Otthon az arc és kézmosás után végre leülhettem a konyhaasztalhoz. Anna elém tette a vacsorát. Kelkáposzta tükörtojással. Már csak azon vitatkozhattam, hogy hány kanál főzelék után kaphatok a tükörtojásból is. Vacsora közben Anna engedett nekem fürdővizet, majd lemosdatott, és mire pizsamában az ágyban voltam, megérkeztek anyámék is. Jó kislány voltál, megetted a vacsorádat? Jól van, aludj szépen, és eloltotta a villanyt. Én a fejem búbjáig felhúztam a takarót, hogy ne lássak, ne halljak semmi félelmeteset, és igyekeztem minél hamarabb elaludni.

Az Andrássy úton sétálva a Bajcsy Zsilinszky út és az Opera között, a verebeken tünődtem újra több, mint félévszázaddal a gyerekkori gyaloglásaim után. Meleg szeptemberi délelőtt volt, verebek sehol. Egy járdatisztító gép söpörte és locsolta az aszfaltot, a járókelők felcsapkodták a sáros vizet a lábszárakra, nadrágjukra. Megálltam és hosszan néztem fel az első emelet magasságáig lefűrészelt ágú fákra. Hát persze, hasított belém a felismerés, madárcseresznye. Mi gyerekek legalábbis így neveztük ezt a keménymagú, borsónyi, rozsdabarna, édes bogyót termő fát, bár nem ez a hivatalos neve. Termése éppen iskolakezdésre kezd érni, és késő őszig finom csemege. Télen sem potyog le a fáról, de akkor már a gyerekek számára nem olyan jó az íze. Nem úgy a verebeknek. Ezért ültek egész télen az Andrássy úti fákon olyan sűrűn, mint a falevelek, amíg én Annával róttam a kötelező napi séta útjait Hetényi professzor úr szigorú rendelkezése szerint.

Hinta

Hintázni mindig nagyon szerettem. A piszkos téren állt egy állvány három hintával. Iskolaidő után mindig sokat kellett várni, hogy az ember felülhessen rá. Ahogy szállt a hinta, szemben a Zoltán patika cégérére látott az ember és a ház falára erősített villanyórára, balra a Nemzeti Bank épülete és a Hold utca torkolata. Távolabb, már nem látszik ide, a csarnok nyüzsgése. Jobbra fölfelé az erkélyünk széle, ahonnan jó volt szalmaszállal szappanbuborékot fújni, lavórban pancsolva vizet csorgatni a járókelők nyakába. Az erkélyünkről jól látszott a Bazilika kupolája, impozánsan, karcsún és mégis testesen emelkedett ki a házak mögül. Az erkélyről néztük borzadva, de a látványtól mégis lenyűgözve, amikor leégett.

A Bazilika minden kapuja nyitva volt akkoriban, és mi gyerekek nagyon szerettünk ipiapacs közben az egyik kapun eltűnni és egy másikon felbukkanni, míg a hunyó összezavarodva keresett minket mindenfelé. Sosem szóltak ránk, talán mert ismertek minket, a Szent István téri iskola diákjait. Igaz, hogy odabent nem hangoskodtunk, inkább csak lopakodtunk csendben egyik kaputól a másikig.

Eleget hintázni sosem lehetett, mert a sorban állók folyton türelmetlenkedtek, a nagyobbak pedig, elég lesz már, lassíts kiáltással igyekeztek véget vetni az élvezetnek. Még egy perc, nézheted az órát, szólt vissza ilyenkor az ember a Zoltán patika felé bökve az állával.

A hinta délelőtt szabad volt, amikor az iskolások nem jöhettek a térre.

Szamárköhögésből lábadozva már ki-kimehettem a levegőre, de még nem hintázhattam. A padon ültem csendben és sápadtan Annával, a bejárónőnkkel, aki, míg anyámék az üzemmél foglalatostkodtak, takarított, főzött, vigyázott rám, bár legtöbbször csak leengedett játszani.

Ültem a padon Annával és csak vágyó pillantásokat vethettem az üres hintára. Idősebb nénik együtt érzően kérdezték, mi a baja a kislánynak. Ne tessék félni, már nem fertőz, mondta Anna, amikor megint rám jött az az ijesztő, görcsös, fuldokló számárüvöltés, amit minden alap nélkül neveznek köhögésnek.

Barátnók

Varga Ágival és Sipos Évával már óvodába együtt jártunk az angolkisasszonyokhoz egy évig. Aztán egy osztályba kerültünk a Szent István téren is. Sokszor mentünk együtt haza egy-két sarkot, csevegtünk, nevetgeltünk, pletykáltunk, néztük a kirakatokat. Útba esett (nekem nem, de velük tartottam) egy gyógyászati eszközöket árusító bolt, ahol sokat kuncogtunk a különböző gyanús célú tárgyon, beöntőkön, irrigátorokon, tej leszívó pumpákon. Találgattuk, mi mire való. Én voltam a legkevésbé tájékozott ilyen ügyekben. Amikor felvilágosítottak, hogyan lesz a gyerek, a leghatározottabban kijelentettem, hogy ez hazugság, a felnőttek nem ilyen disznók. Hogy a gyerekekkel megesik, hogy disznólkodnak, azt tudtam, mert Csillebércen, az üdülőtelepen sok gyerekekkel játszottam, titkos kunyhót is építettünk az erdőben falombokból, ahol az egyik kisfiú a nadrágját is letolta, és arra kérte a lányokat, hogy tegyenek ők is így. De mi ezt méltóságon alulinak találtuk. Ilyet biztos nem tesznek a felnőttek, sőt el is szörnyednének, ha megtudnák, miket csinálnak a gyerekek.

Egyszer Sipos Éva nem volt iskolában, csak Ágival mentünk ketten haza a szokott útvonalon. Csevegtünk, pletykáltunk. Egyszer csak Ági azt mondja, de jó, hogy nincs itt az Éva, ő olyan beképzelt, nagyképű. Elgondolkoztam, és úgy éreztem, tényleg, mindent jobban tud, mindig kioktat mindenkit rém magabiztosan.

Másnap a szünetben Éva odajött hozzám. Ezt nem vártam volna tőled, hogy a hátam mögött nagyképűnek és beképzeltnek nevezzen. Elhültem magamban, hogy milyen szemét ez az Ági, és szégyelltem magam, hogy a kedvéért elárultam és kibeszéltem a háta mögött Évát. Mondhattam volna, hogy mindez hazugság, csak Ági találta ki, hogy befeketítsen, és azután ő legyen egyedül Éva barátnője, de ez valahogy nem volt ínyemre. Inkább azt mondtam, hogy mindez igaz, tényleg ezt mondtam tegnap Áginak. Már sajnálom, hogy nem akkor mondtam, amikor ő is ott van. Elcsodálkozott. Azt gondolta, hogy majd letagadom, vagy zavartan magyarázkodom, és akkor jól megvethet. Ehelyett megköszönte az őszinteségemet (vagy amit ő annak gondolt) és biztosított a barátságáról, én pedig arról, hogy szerethetünk valakit akkor is, ha találunk benne hibát.

Irigység

Szekeres Jutka középkék karcsúsított prémszegélyes irhabundáját irigyeltem legjobban, vagyis inkább csodáltam őt, hogy milyen elegáns benne. És a hosszú szőke copfja is nagyon tetszett. Nekem akkor már barna volt a hajam, kicsit vöröses árnyalatú, ha rásütött a nap, de csak a nyakam közepéig ért, befonni nem lehetett. Szerettem volna megnöveszteni, de valahogy gimnazista koromig ez sosem sikerült. Talán anyám nem akarta, hogy folyton fésülni kelljen, hogy folyton kócos legyek. Nem szerette a rendetlenséget. Addig, addig, míg egyszer hatodikban annyira megmérgekedtem, hogy se szó se beszéd beültem a borbélyhoz, és közöltem vele, olyan haját csináljon, mintha fiú lennék. Vagy két évig én voltam az iskolában a fiúhajú lány, és garantáltan nem tetszettem egy fiúnak sem. Nyolcadikra hirtelen meggondoltam magam. Szép és nőies akartam lenni. Van is egy fénykép ebből az időből, a rózsaszín kis kosztüömömben félhosszú, hullámos hajjal állok a kertben a rózsafa mellett, és már igazi nőnek látszom, ahogy unokabátyám is megjegyezte.

Az is lehet persze, hogy a fiúhaj tiltakozás volt az ellen, ahogy hatodikba hirtelen az összes jó barátom mintha egyszerre hibbant volna meg. Kényeskedő hajrázás, válltekerés, természetellenes kézmozdulatok, elképesztő hanghordozás, pillogás, szemforgatás. Fel nem foghattam, hogy lett ilyen hülye hirtelen egy csomó, korábban józan ember. Persze, bedrogozta őket a természet. A fiúhaj a leghatározottabb tiltakozás volt e számomra akkor gyomorforgató színjáték ellen.

Schiller Jutkát az apukájáért irigyeltem. Nagyon szépnek találtam. Magas, kisportolt, széles homlokú, keskeny arcú, hullámos hajú férfi volt, komoly és mégis vidám. Jutka a nyakába ugrott, ha elé jött az iskolába. Ez ritkán esett meg, mert a papája sokat volt távol. Nem tudom mi volt a foglalkozása, de Jutkát a nagyszülei nevelték. A piszkos téri hintával szemben, a Zoltán patika másik frontján, a Bank utcában volt a boltjuk. Esernyősök voltak, esernyőt árultak és javítottak. Ha nem Varga Ágival és Sipos Évával mentem haza, akkor Schiller Judit jött velem végig a Szent István tértől a Wekerle Sándor utcán a házunkig, majd én tovább vele a Zoltán patikáig, ahol jobbra fordulva elsétáltunk az esernyő boltig. Ha volt 50 fillérünk, még egy egygombócos fagyit is vehettünk útközben a cukrászdában, vagy szemben a trafikban vásárolhattunk egy-két szem stollwerket vagy fruttit. Persze csak titokban, mert a felnőttek nem szerették, ha az ember ebéd előtt édességgel tömi magát.

A papáján kívül Jutkát a zokogásaiért irigyeltem és csodáltam a leginkább. A legváratlanabb pillanatban leborult a padra óra közben, rázkódott a háta, és zokogott. Mindenki, még a tanárok is tudták, hogy az anyukáját siratja. Az osztályban sokan voltak félárvak, árvák, a legtöbbünknek édesapja nem volt, de senki sem zokogott. Nem tudom, hogy az ő anyukája mikor és hogyan halt meg, ezt sosem mondta. Ha éppen nem zokogott, mintha nem is gondolt volna rá. Neki nagyon szép apukája volt, nekem nagyon szép anyukám, ő engem irigyelt, én őt. Ezzel jól meg is lettünk volna, csak azt nem tudtam elképzelni, hogyan tudnék én is olyan hatásosan zokogni apám hiánya miatt, mint ő. Pedig én is szomorú voltam, de főleg dühös. Különösen, ha anyám felbosszantott valami szidással vagy tiltással, rögtön

megkapta, hogyha mégis hazajönne valahogy az apám, azon nyomban elmennék vele, és vissza se néznék. Anyám akkor mindig az apai nagyanyámat emlegette, akivel nagyon utálták egymást, és aki azt mondta neki, Én meghalhatok, de az unokám mindig veled lesz.

Szóval, szerettem volna én is olyan szívbemarkolóan zokogni, hogy mindenki engem sajnáljon, de nem tudtam, hogy kell. Biztos voltam benne, hogy alkalmatlan vagyok a szájalomkeltésre. Ezért csodáltam és irigyeltem Schiller Jutkát, meg azért is, mert én is szerettem volna valakinek a nyakába ugrani afölötti örömben, hogy láthatom.

Csillebérc

Csillebérc volt talán az egyetlen hely, ahova hárman együtt mentünk, anyám, Gy. és én. Anyám rokonságát csak mi ketten látogattuk. Gy. a testvérei családján és a gyerekein kívül egyetlen rokonával sem tartotta a kapcsolatot. Utálta a rokonokat. Most persze szívesen jönnének, de amikor szükség volt rájuk, kire számíthattál?

Akikkel azonban évtizedekig összejártak, néhány házaspár volt, Gy. régi barátai, ősidők óta a bridzspartnerei. Két asztal volt, egy férfi és egy női (a feleségeknek). Szombaton volt a parti, mindig más házaspárnál. Így négyhetenként nálunk. A háború után anyám nagy traktát csinált: szendvicsek, sós és édes sütemények, Sacher torta (amit utáltam, és ezért mindenki ki is nevetett. Verácska, nem kérsz egy kis Sacher tortát? Pedig tényleg túl émelygős és túl keserű volt egyszerre. A vajjas krémeket azóta is utálom), képviselőfánk (a kedvencem), és minden olyasmi, amit kártyázás közben enni lehet, vagy olyankor, ha az ember asztal. Szeszies italt nem fogyasztottak, legfeljebb egy kis likórt a nők, egy-egy kis kupica konyakot a férfiak, babaszobába illő kis pohárkákból. Volt frissen készített szódavíz rácsos üvegszifonban, és lombikban főzött kávé. Minden svédasztalszerűen volt elrendezve, és ki-ki a tányérjával odasétálhatott bármikor valami ínyére valóért. Később a torta és a képviselőfánk elmaradt. Más idők jártak, kisebb trakta is megfelelt.

Figyelemre méltó férfiak voltak Gy. barátai. V.E. például fotóriporter, fotóművész, aki már a húszas-harmincas években is több nemzetközi díjat nyert, képei neves európai és amerikai lapokban, magazinokban jelentek meg. Finom modorú, kedves ember volt, személyes dolgokban zárkózott, más tekintetben kellemes társalgó. Már egyetemista voltam, amikor megtudtam, hogy a bátyja, aki tíz évvel volt idősebb nála, már az első világháború óta kommunista, de a húszas évek közepétől többet volt börtönben, mint szabadlábbon. Ült Horthy börtönében, Rákosiék alatt, végül még Kádár idején is. De a huszadik századi abszurd élethelyzetek nemcsak a bátyját, őt sem kerülték el. Míg ő a mauthauseni náci táborban sínylődött (csak május elején szabadultak fel), budapesti fotóműhelyét az oroszok rabolták ki. Hazatérése után alig épült fel az egészsége, rendezte be újra a műtermét, államosították, pedig még alkalmazottja sem volt. Nagy kegynek számított, hogy visszabérelhette saját gépeit, hogy dolgozni tudjon. A szakmáját szenvedélyesen szerette. Az első infarktusa után is úgy futott fel a háztetőkre, állványokra, hogy a képéhez a legjobb szöveget megtalálja, mint ifjú korában. Miért nem vigyázol jobban az egészségedre? Mire jó az egészség, ha le kell mondani a munka minőségéről? Még alig volt hatvankét éves, amikor a második infarktus elvitte.

W.D. fogorvos volt. Ő is átélte a maga abszurdját. Az élete függött attól, hogy az oroszok minél hamarabb beérjenek a városba, de a fogaranyakat, amivel dolgozott, és amibe a vagyonát fektette, az oroszok rabolták el. Ő később kommunista lett. Az arab-izraeli háborúk idején mindig az arabok pártján állt, amivel Gy.-t annyira felbosszantotta, hogy kivörösödve ordított vele, az agyvérzés határán. Fia a műegyetem párttitkára lett, és egy vidéki keresztény lányt vett feleségül, egy matematika-tanárnőt, aminek, kommunizmus ide vagy oda, az édesanyja annyira azért nem örült. Ircsi, a felesége, nekem sokat segített. A gimnázium előtti nyáron átismételte velem az egész általános iskolai matekanyagot. Rám fért.

Sch.E. darutervező mérnök volt, szőke (őszes), kékszemű, rózsaszínbőrű középkorú úr. Öltözködése, modora, külseje nagyon jól alkalmazkodott a szakmának, a műszaki egyetemnek a század elején még meghatározó németes jellegéhez, ahogy kékszemű, szőke, kicsit száraz keresztény felesége is, akivel magázódtak. Tartózkodó, barátságos, jó humorú ember volt. Sem nekik, sem V.E.-éknek nem voltak gyermekeik.

B.N. agglegény volt, testes, nagyévtágyú, hangos, nagy formátumú, csavaros eszű, aki mindig kész a tréfálkozásra. Foglalkozása talán pénzügyi vagy könyvelési tanácsadó lehetett.

W.D.-éknek volt Csillebércen egy kis telkük, faházuk. Ott töltötték a nyarakat, a hétvégéket. Ilyenkor gyakran megesett, hogy a bridzspartit az ő kertjükben, teraszukon rendezték meg. Kora reggel indultunk Farkasrétről az Ördögárok mentén gyalog Csillebércre. A férfiak bricseszen, bakancsban, hegyes végű turistabottal, a nők hosszúnadrágban, túracipőben. Ilyenkor én is együtt kirándultam a társasággal, amire nagyon büszke voltam, egyedüli gyerek a sok felnőtt között. Játsszótársam nem nagyon volt, de a lavór víz nálam mindig bevált. Pancsolás, délután alvás, este a hosszú gyaloglás vissza. Mire leértünk, úgy elfáradtam, hogy a villamoson mindig elaludtam. Nem is tudom, életemben mikor voltam olyan kimerült, mint ezeken a vasárnapokon. Harminc évvel később, amikor Ári megszületett, vettük egy autót. Akkor a hétvégi programokról hazafelé, látva, milyen szépen pihennek hátul a gyerekek, eszembe jutott Csillebérc. Milyen jó is lett volna haza felé legalább a Farkasréttől befészkelődni egy kocsis hátsó ülésén.

Később már nem így, magányosan, a felnőttek mellett töltöttem csillebérci napjaimat. Lettek barátaim. Főleg azután, hogy nem csak egy napra jöttem, hanem egy hónapra, vagy egész nyárra. Több régi baloldalinak és néhány új funkcionáriusnak is volt ott háza a régi középosztállyal keveredve, így nem csoda, hogy negyvenkilenc-ötvenben akadt egy-két önjelölt ifivezető, aki valami szovjet típusú öntevékeny kört akart szervezni számunkra. Kikapáltunk egy gyomos, gazdátlan telket játszótérnek, énekeket, táncokat tanultunk, színelőadást rendeztünk a felnőtteknek, meg a többi gyereknek. Azonnal kiderült, hogy baj van a ritmusérzéssel. Mindig elrontottam a zenére megkomponált közös bevonulást. Más baleset is ért. Egyszer a kapa élébe estem, szerencsére csak a lábfejem felső oldalát sértette fel, így nem zavart a mozgásban. Azon a nyáron éppen Laci bácsi, Gy. orvos bátyja vigyázott rám. Ijesztgetett is egy darabig a tetanuszoltás lehetőségével, de aztán valahogy megúsztam. Amit tényleg élveztem a közös játékokból, az a számháború volt. Nagy ügyességre tettünk szert a homlokunk fatörzsek, ágak mögé rejtésében, míg a szemünkkel éberem vizslattuk mások számait. Legtöbbször mégis szabadon csavarogtunk az erdőben, vagy valamelyik gyerek házának kertjében játszottunk. Ekkor már egész nap volt társaságom.

Csillebércen a bridzselők összebarátkoztak még két házaspárral, egy orvossal és egy üzletemberrel, de az utóbbiak hamarosan kivándoroltak Amerikába. A jó társaság inspirálta Gy.-t, hogy vegyen ő is itt egy házat, átépítse, kényelmessé tegye. Folyóvíz akkor még nem volt a telepen, csak kút. Beszereltetett egy szivattyút, ami megtöltötte a padlásra telepített tartályt, így a házban lett folyóvíz, a konyhában mosogató, sőt egy fürdőszobakályha is, hogy kádban lehessen fürödni. Nem azért jövök ide pihenni, hogy kényelmetlenebbül érezzem magam, mint otthon. A kertbe építtetett egy kis medencét zuhannyal, meg egy kis szaletlit, fa lugast, hogy meleg napokon árnyékban lehessen üldögélni, kártyázni. Gy. ragaszkodott a civilizációhoz, a modern élet kényelméhez. Fridzsider, gázbojler, porszívó már a háború után rendbehozott Szabadság téri lakásunkban is volt. Amikor az ötvenes évek elején ilyesmit nem lehetett kapni, és a jegest kellett várni, hogy a jégszekrény hűtsön, addig-addig forgolódott, míg egy felújított AEG hűtőszekrényt be nem szerzett. Tévénk is nekünk volt először. Még a kísérleti adások is alig indultak el, amikor vett egy Orient. Fiam, haladni kell a korról, ez a század nagy találmánya. Ha három mozijeggyel számolsz adásonként, láthatod, milyen hamar megtérül az ára. Azért az MTK meccsre ezután is kijárt. Igaz, azt ritkán közvetítette a tévé.

Mire a csillebérci házunk elkészült, a telep gondnoka beszerzett egy kis sárga 8-10 személyes rozoga buszt, amely csakis a tulajdonosoknak és vendégeinek szolgált. A Széna térről vitt fel bennünket, sőt vasárnap kétszer fordult, hogy mindenki kényelmesen feljusson. Ezután már ritkábbak voltak a gyalogtúrák, sőt hamarosan teljesen el is maradtak, és ezzel a mi közös programjainknak is vége szakadt hármásban.

Talán két vagy három nyarat töltöttem a csillebérci házban. A harmadik már az eladás előtti utolsó volt. Az ára belefolyt a Laci bácsiékkal közös családi házba, ahova ötvenegy nyarán költöttünk, és ahonnan már nem kellett többé nyaralni menni, mert az maga volt a nyaraló.